

Organizované divoké odsuny? Úloha ústředních státních orgánů při provádění „evakuace“ německého obyvatelstva (květen až září 1945) - 3

Tomáš Staněk, Adrian von Arburg

Snaha vlády a civilních úřadů o řízení „divokého odsunu“

Neoddělitelnou součástí výkladu, jenž se pokouší o detailnější objasnění úlohy, kterou během první poválečné fáze vysídlování německého obyvatelstva z českých zem(sehrály ústřední státní orgány, je zevrubnější prozkoumání otázky, do jaké míry byl průběh nucených migrací ovlivňován různými snahami nejvyšších exekutivních orgánů (vlády a zemských národních výborů) o jeho normativní regulován. Zásahy civilních orgánů je třeba chápat v kontextu již dříve popsanych opatření, která učinila československá armáda paralelně - třebaže ne vždy v úzké součinnosti - s ostatními úředními místy. Tuto závěrečnou část naší společné studie doplňuje rozbor statistických údajů o celkovém rozsahu „evakuace“ Němců v etapě od konce května do podzimu 1945.

Interní příprava norem československou vládou

Na zasedání vlády 23. května 1945 vyslovil Václav Nosek názor, že „čištění republiky se musí státi podle promyšleného plánu. Jinak dojde ke křivdám a chaosu.“ V této souvislosti hovořil také o některých jednotlivých případech i stížnostech Mezinárodního výboru Červeného kříže. Podle mínění ministra vnitra se mělo u osob, jež se nedopustily žádných trestných činů, provést vystěhování „způsobem lidským“. Za tímto účelem navrhl vytvoření komise, jež by vypracovala detailnější vysídlovací plán, jímž by se řídil postup armády. Generál Ludvík Svoboda to přivítal, jelikož považoval za potřebné, „aby vojenské orgány měly směrnice“ (jeho výrok mimo jiné svědčí o tom, že armádní velení do té doby formou rozkazu nevydalo žádné obecně platné pokyny). Předseda vlády Zdeněk Fierlinger a ministr zahraničního obchodu Hubert Ripka byli pro zřízení samostatného úřadu, jenž by měl na starosti organizaci migrací, poukazovalo se také na to, že s řešením nelze otálet. Fierlinger navíc upozornil, že docházejí stížnosti na odklady či zdržování odsunové akce. Vláda se poté usnesla, aby komise složená z ministru vnitra, zahraničí a národní obrany pracovala na přípravě odsunu a aby současně předložila návrh na vytvoření zvláštního Úřadu pro vystěhování Němců a Maďarů a pro kolonizaci. Komise byla pověřena dodat příslušný elaborát do pěti dnů. Stanovit se měly zásady kategorizace osob určených k vystěhování, včetně způsobu a prostředků praktické realizace. Vláda předpokládala, že jakmile schválí plán připravený komisí nebo úřadem pro vystěhování a kolonizaci, vojenské orgány se ujmou jeho naplňování. Do té doby měli být Němci jen koncentrováni. (2)

Lze tedy shrnout, že armáda obdržela 23. května od vlády rámcový mandát k přípravě a provedení „evakuačních“ akcí, nikoli však ještě souhlas s jejich okamžitým zahájením. Nad tím, v jakém časovém výhledu by se tak mělo stát, se ještě vznášel otazník. Vzhledem k určené pětidenní lhůtě pro předložení příslušných návrhů a k výše uvedenému Fierlingerovu tvrzení o tlaku na rychlé započítí odsunu se nejeví jako příliš pravděpodobné, že by s ním vláda vskutku hodlala posečkat až do vybudování proponovaného nového úřadu. Šlo jí nepochybně o to, aby se příslušné kroky co nejvíce urychlily. Devětadvacátého května Václav Nosek na schůzi vlády oznámil, že komise se toho dne sešla, ale zatím neskončila své jednání, protože čekala na nějaké připomínky. Vyžádaný elaborát měla odevzdat následujícího dne. Nosek pak dodal, že „považuje za nejdůležitější, aby vojenské orgány dovolily vystěhování Němců“. (3) Ještě před koncem května byl pak vypracován návrh „Vládního nařízení o odsunu cizího obyvatelstva a vnitřním osídlení“ a „Směrnic pro kolonizaci a odsun obyvatelstva“.

V etapě do konce června 1945 vzniklo na legislativním oddělení ministerstva vnitra (I/1), jehož přednostou byl Josef Hoffmann, celkem osm verzí první zmíněné normy, druhá norma byla

postupně zpracována ve třech variantách. Původním záměrem ministerstva vnitra bylo zakotvit explicitně vysídlení (užíval se termín „odsun“) Němců a Maďarů do zvláštního vládního nařízení, a to se souhlasem prezidenta a s odvoláním na paragraf 128, odstavec 1 zákona o obraně státu (č. 131/ 1936 Sb.). Podle této normy mohly totiž odpovědné úřady osobám s cizí státní příslušností přikázat (respektive zakázat) pobyt v určitých místech, nebo je i přímo vyhostit za hranice. Akceptován tak byl princip, o němž se uvažovalo již v londýnském exilu, že československé státní občanství bude všeobecně odebráno (oduznáno) těm Němcům a Maďarům, kteří je dosud měli. S tím také počítal připravovaný prezidentský dekret o státním občanství těchto osob. Současně, jak napovídaly již samotné názvy dokumentů pocházejících z dílny ministerstva vnitra (pracovaly s pojmy „vnitřní osídlení“, respektive „kolonizace“), se měly stanovit rámcové podmínky pro znovuosídlení území opuštěného Němci.⁽⁴⁾ „Vnitřním osídlením“ se rozuměl soubor všech opatření směřujících „k navrácení pohraničních území a jiných oblastí ČSR původnímu slovanskému živlu“. Tato definice jasně ukazovala (stejně jako znění příslušných úvodních formulací později schválených dekretů č. 12, 27 a 28/1945 Sb.), že na Němce (a Maďary) se tehdy pohlíželo generálně jako na „cizince“, se všemi z toho plynoucími praktickými důsledky. V návrzích vypracovaných ministerstvem vnitra se kromě zásady odsunu hovořilo v souvislosti s jeho modalitami rovněž o tom, že Němci a Maďaři, kteří se zúčastnili aktivně boje za osvobození Československa nebo trpěli pod nacistickým terorem, by se vysídlovat neměli a že budou moci optovat pro republiku. Opční právo, jež se ještě podle takzvaného Košického vládního programu ze začátku dubna 1945 mělo přiznat celé mase nijak zvlášť provinilých osob, mělo být nyní uplatněno pouze u poměrně úzce vymezených skupin lidí. O jiných výjimkách, zejména pro osoby z národnostně smíšených manželství nebo nepostradatelné pracovní síly, nebyla v tomto námětu řeč. Stěžejní pozornost byla v návrhu věnována zřízení a funkcím aparátu, jenž měl zodpovídat jak za realizaci transferu, tak současně za osidlovací proces. Podle vzoru Nejvyšší rady pro obranu státu (NROS), jež působila za první republiky, se měla zřídit Nejvyšší rada pro odsun a osídlení, složená z premiéra (ve funkci jejího předsedy) a dalších členů vlády — ministrů vnitra, zahraničí a národní obrany. Jako pomocný orgán měl fungovat takzvaný Meziministerský sbor pro odsun a vnitřní osídlení, sestávající ze zástupců důležitých centrálních úřadů. Exekutivními pravomocemi Nejvyšší rady pro odsun a osídlení měl být vybaven Osidlovací úřad. ⁽⁵⁾

1 Především dvě části této studie byly publikovány v Soudobých dějinách, roč. 12, č. 3-4 (2005), s. 465-533; roč. 13, č. 1-2 (2006), s. 13-49.

2 Národní archiv, Praha (dále NA), fond (f.) Klement Gottwald (100/24), archivní jednotka (arch. j.) 1494, svazek (sv.) 137, protokol ze zasedání vlády 23.5.1945.

3 Tamtéž, protokol ze zasedání vlády 29.5.1945.

4 O propojení opatření týkajících se vysídlovacího a osidlovacího procesu v plánování i praxi obecně viz ARBURG, Adrian von: Tak či onak: Nucené přesídlení v komplexním pojetí poválečné sídelní politiky v českých zemích. In: Soudobé dějiny, roč. 10, č. 3 (2003), s. 253-292, zejména s. 264-270.

5 NA, f. Ministerstvo vnitra – nová registratura (MV-NR), karton (k.) 296, sign. A 1321, osnova „Vládního nařízení o odsunu cizího obyvatelstva a vnitřním osídlení“, 1. verze, bez data (doba vzniku mezi 23. a 31.5.1945).

Předložené „Směrnice pro vnitřní kolonizaci a odsun obyvatelstva“, koncipované cíleně v podobě podzákoné normy vydané na základě vládního nařízení, měly blíže specifikovat postup při vlastním uskutečňování obou masivních přesunů obyvatelstva, jak to předvíдалo vládní usnesení z 23. května. V prvním návrhu směrnic, jenž vznikl ještě před koncem května, se v části „A“ psalo o tom, z jakých územních částí státu se má vysídlení provést. Nejdříve mělo

odejít obyvatelstvo „z míst strategicky významných pro obranu státu - tedy pravděpodobně z nejbližšího pohraničí, zejména ze severovýchodních Čech" - poté z pohraničních průmyslových a zemědělských oblastí a až nakonec ze vnitrozemských, „jinonárodních ostrůvků". V části „B" bylo rozvrženo pořadí skupin lidí určených k vystěhování: zaprvé to měly být osoby, které se provinily proti republice, pokud nebudou zajištěny a postaveny před soud; za druhé bývalí veřejní zaměstnanci, kteří se zrušením služebního poměru ztratili zaměstnání, jakož i příslušníci svobodných povolání; za třetí majitelé podniků a velkých zemědělských usedlostí, které již byly nebo měly být převedeny pod národní správu (alespoň pokud šlo o vedoucí personál, dělníci „cizí národnosti" směli v zemi přechodně zůstat); za čtvrté živnostníci a drobní zemědělci; za páté dělníci. (S takto vymezenými kategoriemi korespondoval v druhém oddílu dokumentu i předpokládaný postup při provádění vnitřní kolonizace.) Zajímavě byly formulovány podmínky pro vývoz osobního majetku. Provinilým osobám, jež „okázale přihlašovaly se k nacistickému režimu", mělo být povoleno vzít si na cestu jen příruční zavazadlo (po odebrání všech cenností). Ostatním - vzhledem k tomu, jak vypadaly tehdejší i pozdější pokyny a praxe, to stojí za pozornost - mělo být umožněno s sebou odnést nebo též zpeněžit i nejnnutnější zařízení domácnosti, případně část (v malém rozsahu) živého zemědělského inventáře. Z toho je zřejmé, že v této době nebyla ještě konfiskace osobního majetku bez náhrady dohodnutou věcí. (6)

Legislativci ministerstva vnitra vyhotovili k 1. červnu novou verzi směrnic, jež reagovala na podněty resortů zahraničních věcí a národní obrany. Je pravděpodobné, že Vladimír Clementis a Ludvík Svoboda sdělili své představy ministru vnitra Noskovi osobně při jednání redakční komise sestavené na základě rozhodnutí vlády z 23. května. Písemná stanoviska pak předložilo ministerstvo zahraničních věcí 31. května a ministerstvo národní obrany na přelomu května a června. Argumentace ministerstva národní obrany vedla k revizi textu směrnic v pořadí teritorií, odkud měli být Němci vystěhováni. Na prvním místě se teď ocitly „jazykové ostrovy", pak měla postupně následovat pásma území podle okresů směrem z vnitrozemí k hranicím. Tato změna korelovala s představami vojáků ještě z válečného exilu a koneckonců též s praxí, jež se v historických zemích uplatňovala již v květnu a jejímž vodítkem se pro následující období stal rozkaz velitele první vojenské oblasti (VO 1) generála Karla Klapálka ze 7. června 1945. (7) Z podnětu ministerstva národní obrany směrnice rezignovaly také na přesné stanovení pořadí odsunových kategorií, jejichž jednoznačné vymezení představovalo nesnadné zadání. Potvrzovalo se v nich sice ustanovení o antifašistech z první verze, současně se však nově uvádělo, že se „odsune zásadně všechno obyvatelstvo jinonárodní". V druhé verzi se poprvé přihlíželo i k potřebám národního hospodářství. Pokud osoby německé národnosti prokázaly, že pobývaly na československém území již před říjnem 1938, že se proti republice, respektive českému a slovenskému národu, nikdy neprovinily a že se veřejně neprojevovaly v nacistickém (nebo „maďarsko nacionálním") duchu, a byly přitom považovány za nepostradatelné zaměstnance v důležitých podnicích, měly se (stejně jako aktivní antifašisté) alespoň prozatím z odsunu vyřadit. Formulace z první verze směrnic o vývozu majetkových hodnot byly — obdobně jako priority osidlovacího procesu — znovu potvrzeny. (8)

Informace o plánování vysídlovací akce pronikly, snad i v důsledku vědomé indiskrece, do tisku. V Rudém právu z 12. června 1945 se zřejmě jako v prvním listu psalo o tom, že se ministerstvo vnitra otázkou transferu intenzivně zabývá a že o způsobu jeho provedení bylo již v zásadě rozhodnuto. V první řadě měli podle této zprávy republiku opustit všichni Němci, kteří sem přišli jako okupanti a vykořisťovatelé. Po nich měli následovat (za pozornost stojí použitá „třídní" terminologie) finančníci, podnikatelé, velkoobchodníci, velkostatkáři, průmyslníci a podobně. Pak se počítalo s odchodem ostatních lidí. Neprovinilé osoby, jež však ničím republice neprospěly, měly být odtransportovány také, údajně však i s majetkem. Dále se ve sdělení uvádělo, že odsunový plán bude předložen ke schválení Spojencům. (8)

6 Tamtéž, k. 255, inv. č. 162, „Směrnice pro vnitřní kolonizaci a odsun obyvatelstva" (čistopis), resp. k. 296, sign. A 1321, koncept „Směrnic"; obojí bez data (vypracováno ještě před koncem května 1945).

7 Srv. 2. část studie v Soudobých dějinách, č. 1-2 (2006), s. 18 n.

8 NA, f. MV-NR, k. 296, sign. A 1321, „Směrnice pro vnitřní kolonizaci a odsun obyvatelstva“, 2. verze z 1.6.1945. Přednosta legislativního oddělení ministerstva vnitra Josef Hoffmann doporučoval 1. června Václavu Noskovi, aby se od konce května nezměněný návrh vládního nařízení předložil ještě téhož dne k projednání v kabinetu. Současně mu poskytl nově zpracované směrnice, jež měla projednat Nejvyšší rada pro odsun a osídlení (tedy orgán, s jehož zřízením se tehdy počítalo). (Tamtéž, „Informace pro pana ministra“ z 1.6.1945.) Text návrhu vládního nařízení byl téhož dne dán k dispozici nejdůležitějším ústředním úřadům a Kanceláři prezidenta republiky, „jenž o věci projevil zájem v rozhovoru s panem ministrem vnitra“ (Archiv Kanceláře prezidenta republiky, Praha (AKPR), f. Kancelář prezidenta republiky (KPR), inv. č. 2495, sign. D 2902/45, přípis prezidiálního šéfa Holdířka z 1.6.1945 adresovaný z ministerstva vnitra prezidentské kanceláři.

9 Viz Rudé právo, (12.6.1945); srv. též BIMAN, Stanislav – CÍLEK, Roman: Poslední mrtví, první živí. Ústí n/L., Severočeské nakladatelství 1989, s. 100; HRABOVEC, Emilia: Vertreibung und Abschub: Deutsche in Mähren 1945-1947. (Wiener Osteuropa-Studien, sv. 2) Frankfurt/M., Peter Lang 1995, s. 108.

Dopoledne 7. června jednali zástupci resortů vnitra, národní obrany, zahraničních věcí, financí, vnitřního obchodu a ochrany práce a sociální péče o v pořadí třetí verzi této normy, přičemž použili text druhého návrhu „Vládního nařízení o odsunu cizího obyvatelstva a vnitřním osídlení“, jenž musel vzniknout někdy mezi 1. a 7. červnem. V tomto případě však již šlo o koncipování této normy jako osnovy prezidentského dekretu. Ministerstvo vnitra ji 8. června spolu s novým návrhem dekretu o úpravě státoobčanských otázek doručilo dalším ústředním úřadům. (10) V důvodové zprávě k druhé verzi tohoto vládního nařízení se poprvé objevila myšlenka, aby se realizace odsunu řídila platnými předpisy o vyhoštění cizinců. Podle nich bylo možné vykázat osoby bez československého státního občanství z celého státního území, a to zejména tehdy, když se jejich další pobyt jevil z důvodů veřejného pořádku a bezpečnosti jako nepřijatelný, respektive z hlediska veřejného řádu a státní bezpečnosti jako nežádoucí. Pozornost se po formálně právní stránce upjala k vyhošťovacím předpisům z éry rakousko-uherského mocnářství a k prvorepublikové legislativě týkající se cizinců. Počínaje třetí verzí návrhu vládního nařízení se již naopak nepoukazovalo ke znění zákona o obraně státu z roku 1936. Již před 7. červnem, možná ještě koncem května, upozornilo ministerstvo národní obrany na možnost vytvořit - s ohledem na rozsah očekávaných sídelních opatření - zvláštní Úřad zmocněnce předsednictva vlády pro vystěhování Němců a Maďarů a vnitřní kolonizaci. Ve stanovisku ministerstva národní obrany stálo: „Celá akce musí být provedena v krátké lhůtě, k technickému provedení je zapotřebí většího počtu ozbrojených jednotek. Způsob provedení vyžaduje použití vojenských metod.“ (11) Legislativní oddělení Úřadu předsednictva vlády zase ve svém dobrozdání odevzdaném 8. června premiéru Fierlingerovi a ministrům vnitra a zdravotnictví Václavu Noskovi a Adolfu Procházkovi doporučovalo, aby se osnova vládního nařízení zatím neprojednávala, protože se zdá být spíše jakýmsi „zásadním a neúplným programem“, přičemž „normotvorný obsah osnovy je celkem nepatrný“. Dr. Plachý z Úřadu předsednictva vlády, který si co do pravomocí častěji konkuroval s vedoucím legislativního oddělení ministerstva vnitra Josefem Hoffmannem, navrhoval pojmout všechny zásadní otázky odsunu a vnitřního osídlení do jedné zákonné osnovy, jež by současně již vytvořila předpoklady pro její okamžité uplatňování. Poukazoval na to, že při této příležitosti by se mohly zároveň vyjasnit problémy kolem propojení odsunové akce se zajištěním „nepřátelského majetku“, k němuž se vyjadřovala jiná osnova připravovaná ministerstvem vnitra. (12) Z nikoli zcela objasněných příčin však Úřad předsednictva vlády svůj názor 13. června změnil a obrátil se na premiéra s tím, aby se jeho návrh neprodleně projednal a schválil ve vládě. Po předtím již dosažené shodě mezi ministerstvem vnitra a úřadem vlády ve stylistických a technických změnách dokumentu byla konečně čtvrtá verze vládního nařízení postoupena kabinetu. (13) Nejvíce místa v návrhu bylo stále vyhrazeno popisu struktury, pravomocí a funkcí nového sídelního aparátu. Místní program, časový postup a tempo sídelních akcí měly stanovit až interní administrativní pokyny. (14)

Během příprav zmíněných norem vydalo ministerstvo vnitra 8. června výnos, jenž reagoval na četné dotazy národních výborů (správních komisí), kdo má být vyňat z „opatření, která jsou prováděna proti Němcům“, a komu by správní orgány měly poskytnout ochranu osobní i majetkovou. Ve výnosu byly uvedeny tři takové skupiny: zaprvé osoby, jež se vrátily z koncentračních táborů a věznic, pokud se v nich ocitly následkem politické nebo rasové perzekuce; zadruhé lidé, u nichž

10 Na společném zasedání vlády a členů Slovenské národní rady 2. června informoval Nosek o tom, že „dekret“ o transferu a vnitřním osídlení je již stejně jako návrh s ním souvisejících směrnic připraven (NA, f. Úřad předsednictva vlády (ÚPV) – schůze vlády (nezpracovaný materiál), k. 2, protokol ze společného zasedání vlády a SNR 2.6.1945). Vláda se 7. června z Noskova podnětu usnesla na tom, aby se celá odsunová, osidlovací a „státoobčanská“ agenda projednala souhrnně v následujícím týdnu, protože se momentálně ještě na některých věcech pracovalo (tamtéž, f. 100/24, arch. j. 1494, sv. 137, protokol ze zasedání vlády 7.6.1945); srv. též

2. a 3. verzi návrhu normy a poznámku J. Hoffmanna o výsledcích jednání ze 7. a 8.6.1945 (tamtéž, f. MV-NR, k. 296, sign. A 1321). Zúčastněné strany se shodovaly v tom, že osidlování má být organizováno centrálně. Ministerstvo zemědělství ovšem již před koncem května předložilo dva návrhy dekretů o konfiskaci „německé“ půdy a o zemědělském osídlení (šlo vlastně o dekrety prezidenta republiky č. 12 a 28/1945 Sb., schválené později v upravené podobě). Ministerstvo vnitřního obchodu pracovalo na vlastním návrhu osídlení „v oboru vnitřního obchodu“ a ministerstvo ochrany práce a sociální péče se zase zabývalo osnovou normy o repatriaci a usazení repatriantů v rámci osidlovacího procesu. Na výše zmíněném zasedání Hoffmann Noskovým jménem požadoval, aby se osnova konfiskačního dekretu (pozdější norma č. 12/1945 Sb.), jež byla v konečné fázi projednávání, zatím nepředkládala k podpisu prezidentu republiky. Odůvodňoval to tím, že jde o dokument po obsahové stránce úzce související s diskutovanou osnovou dekretu o odsunu a osídlení a že by v opačném případě mohlo dojít k určitému roztříštění předmětné agendy. (AKPR, f. KPR, inv. č. 2495, sign. D 2902/45, záznam KPR z 8.6.1945.)

11 NA, f. MV-NR, k. 296, sign. A 1321, nedatovaný text „Připomínek MNO k návrhu MV na vydání vládního nařízení o jednotném řízení vnitřní kolonizace“.

12 Tamtéž, f. Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna (ÚPV-B), k. 728, sign. 765/1, inv. č. 2921, připomínky ÚPV k osnově vládního nařízení o odsunu cizího obyvatelstva a vnitřním osídlení, k čj. 630/45. Datování vyplývá z interního záznamu ÚPV z 12.6.1945. Není jasné, zda Úřad předsednictva vlády komentoval 1. nebo 2. verzi osnovy.

13 Tamtéž, „Informace pro pana předsedu vlády“ z 13.6.1945, k čj. 1189/45 (též f. MV-NR, k. 296, sign. A 1321).

14 Tamtéž, f. MV-NR, k. 296, sign. A 1321, 4. verze „Osnovy dekretu prezidenta republiky o odsunu cizího obyvatelstva a vnitřním osídlení“ (včetně důvodové zprávy). Dokument je uložen také v AKPR, f. KPR, inv. C. 2495, sign. D 2902/45 a byl publikován v edici: JECH, Karel (ed.): Němci a Madáři v dekretch prezidenta republiky: Studie a dokumenty 1940-1945 / Die Deutschen und Magyaren in den Dekreten des Präsidenten der Republik: Studien und Dokumente 1940-1945. Praha – Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk 2003, dok. č. 6.1, s. 297-301.

se prokáže, že činně podporovali český národ v boji proti nacismu (první i druhá kategorie představovaly okruh antifašistů); zatřetí němečtí zaměstnanci, jichž bylo bezpodmínečně zapotřebí k udržení provozu podniků a závodů. Konkrétnější specifikaci podmínek však tento

výnos, jenž byl publikován v tisku a 16. června intimován Zemským národním výborem v Praze, nepřinášel. (15) Osoby zařazené do první a třetí skupiny nebyly v dosud vydaných pokynech ústředních úřadů speciálně jmenovány a ministerský výnos na ně tedy upozornil poprvé. Na jejich ochranu bylo však již pamatováno v nařízeních, jež vydaly od konce května 1945 některé správní orgány s lokální či širší regionální působností. (16)

Svým významem a dosahem velmi závažná rozhodnutí padla ve vládě 15. června. Nejdříve se jednalo o nové osnově dekretu o státním občanství. Václav Nosek vysvětloval, proč je nutné takzvané naturalizační akty z doby okupace — tj. udělení německé státní příslušnosti osobám německé národnosti — uznat *ex tunc*, i když šlo o uplatnění norem nacistického Německa a přestože by se na ně vzhledem k ústřední zásadě kontinuity československé republiky a jejího právního řádu mělo pohlížet jako na nulitní. V případě „oduznání“ československého státního občanství těmito lidem teprve na základě chystaného ústavního dekretu by totiž hrozilo nebezpečí, že by se tak zdejší Němci stali osobami bez státní příslušnosti, jež by pak podle mezinárodního práva nemohly být bez souhlasu přijímajících států vyhošťovány na jejich území. Ministr vnitra přitom kabinet uklidňoval poněkud lapidárním konstatováním, že počet Němců, kteří požádají o znovuzískání československého státního občanství, „bude omezen tím, že žádost bude moci být podána až po skončení vyhošťovací akce osobami, jež nebudou vyhoštěny“ (tato formulace byla součástí důvodové zprávy k projednávané osnově). Prakticky to neznamenovalo nic jiného, než že se zařazování Němců do odsunu současně stalo — ve smyslu jakési „předběžné filtrace“ — vodítkem pro rozhodování příslušných úřadů o tom, kdo by mohl o znovuzískání československého státního občanství vůbec požádat. (17) Na zasedání vlády 19. června pak byla přijata pozměněná osnova „státoobčanského“ dekretu a po schválení konečného znění redakční komisí několika ministrů příštího dne měla být následně předána prezidentovi k podpisu. (18) Zřejmě také pod vlivem písemného stanoviska Benešova sekretáře Eduarda Táborského z 23. června — mimo jiné se v něm uvádělo, že by bylo lépe „soustředit se na provádění transferu (hlavně už příprav k němu) a ponechat řešení otázky stát[ního] občanství zbytku, který transferován nebude, na dobu pozdější“ (19) — se akt prezidentova podepsání dekretu při předávání spisů odsunul až na dobu po skončení schůzky Velké trojky v Postupimi. Prosadila se tak myšlenka, že by schválení vnitrostátní normy, jež vytvářela bezprostřední předpoklady pro uskutečnění transferu Němců, dříve než k celé záležitosti vyjádří jasný postoj Spojenci, mohlo být riskantní.

Spjatost mezi zahraničněpolitickými ohledy a vnitrostátní „legalizací“ podmínek pro uskutečnění odsunu byla v polovině června 1945 zřejmá. Vláda přitom byla i nadále informována o stále intenzivněji probíhajícím vysídlování Němců a s jeho pokračováním plně souhlasila. Patnáctého června kabinet neschválil předloženou osnovu dekretu „o odsunu a vnitřním osídlení“ a bez konkrétnějšího zdůvodnění (protokol z jednání je neobsahuje) dospěl k závěru, že připravovaná norma by napříště neměla obsahovat formulace týkající se odsunu a že by se měla věnovat výhradně otázkám souvisejícím s osidlovacím procesem. Nosek byl pověřen, aby v dohodě s ministry financí, průmyslu, zemědělství, vnitřního obchodu a ochrany práce a sociální péče připravil v tomto duchu pro zasedání vlády 19. června novou osnovu, jež by speciálně pojednávala o zřízení Úřadu pro osídlení. (Otevřená zůstala otázka, zda se má ustavit jedna celostátní instituce nebo dva paralelní orgány se sídly v Praze a v Bratislavě. Klement Gottwald se vyslovil proti třem grémiím vytvořeným za účelem řízení sídelních procesů a plédoval za jeden centrální Osidlovací úřad. Ministr zemědělství Julius Ďuriš trval na tom, aby jeho resort mohl při zemědělském osidlování pokračovat v pokud možno autonomním postupu.) (20) Když zástupci jednotlivých resortů jednali 19. června u Noska o konečné podobě osnovy

15 BIMAN, S. — CÍLEK, R.: Poslední mrtví, první živí, s. 112; RADVANOVSKÝ, Zdeněk: Odsun Němců z Československa 1945-1948. In: KAISEROVÁ, Kristina — KAISER, Vladimír (ed.): Dějiny města Ústí nad Labem. Ústí n/L., Město Ústí nad Labem 1995, s. 232; STANĚK, Tomáš: Odsun Němců z Československa 1945-1947. Praha, Academia — Naše vojsko 1991, s. 143; HRABOVEC, E.: Vertreibung und Abschub, s. 108; Vojenský ústřední archiv — Vojenský historický archiv, Praha (VUA-VHA), f. 1. vojenská oblast (VO 1), k. 48, čj. 292/taj.1.odd.,

výnos ministerstva vnitra z 8.6.1945; Mladá fronta, (10.6.1945); Státní okresní archiv Sokolov (SOkA Sokolov) (se sídlem v Jindřichovicích), f. ONV Sokolov, k. 1, výnos Zemského národního výboru v Praze z 16.6.1945.

16 Srv. např. pokyny Skupiny „Konvalinka“ z 25.5.1945 a podmínky pro vynětí z odsunu formulované ONV Znojmo 28.5.1945 (viz 1. část studie).

17 NA, f. 100/24, arch. j. 1494, sv. 137, protokol ze zasedání vlády 15.6.1945. Srv. k tomu v pořadí 4. návrh osnovy dekretu o státním občanství ze 14.6.1945 (tamtéž, f. MV-NR, k. 279, sign. A 1143).

18 Viz verze vzniklá mezi 15. a 20. červnem (tamtéž, f. MV-NR, k. 296, sign. A 1321).

19 AKPR, f. KPR, inv. č. 2551, sign. Z-1725/47. Informace o časovém posunu Benešova podpisu vyplývá ze znění rukopisné poznámky KPR z července 1945 na konci Táborského elaborátu. O tomto postupu byl zpraven i ministr vnitra. Alternativní verze Táborského elaborátu je přetištěna v edici: JECH, K. (ed.): Němci a Maďari v dekretch prezidenta republiky, dok. č. 8.8, s. 342 n.

20 NA, f. 100/24, arch. j. 1494, sv. 137, protokol ze zasedání vlády 15.6.1945. Skutečnost, že se vláda (resp. ministerstvo vnitra) vědomě rozhodla vystěhovat německé obyvatelstvo za hranice bez normy právně fixující tento akt, dokládá poznámka vedoucího národnostního oddělení ministerstva vnitra z 22.6.1945: „Podle posledních pokynů (rukou vepsáno „19.6.1945“ — TS, AA) má se legislativní úprava týkat jen jednotného řízení vnitřního osídlení, nikoli odsunu.“ (NA, f. MV-NR, k. 296, sign. A 1321, poznámka J. Hoffmanna na okraj posouzení dvou výnosů k vysídlení Němců, jež vydal pražský ZNV 12.6.1945; blíže k tomu v dalším výkladu.)

dekretu o státním občanství, byla jim doručena nova, již pátá verze normy, označená nyní jako „dekret o jednotném řízení vnitřního osídlení“ (sporné bylo nadále zastoupení Slovenska ve struktuře aparátu pověřeného realizací sídelní politiky). Ministerstva měla sdělit své připomínky k předložené osnově do tří dnů, ale nestalo se tak. (21) Další (šestá) verze návrhu dekretu se zmiňovala o dvou samostatných „Osídlovacích ústavech“ (v návrhu z 19. června se oproti tomu hovořilo o Osídlovacím úřadu) se sídly v Praze a Bratislavě, čímž se vyřešila „slovenská problematika“. Současně byly v textu posíleny pravomoci jednotlivých odpovědných resortů a poprvé se v něm objevila formulace o vzniku takzvané Ústřední komise pro vnitřní osídlení (ÚKVO). Ve srovnání s dřívějšími náměty tento koncept předpokládal určitou redukcí byrokratického aparátu. Třináctého června zasedla opět meziministerská redakční komise, jež nakonec navrhované znění po mírných úpravách schválila. (22) Toto — v pořadí již sedmé — znění pak rozeslalo ministerstvo vnitra 25. června dalším ústředním úřadům. Po menších korekturách (včetně návratu k označení „Osídlovací úřad“) o něm v konečné (osmé) verzi jednala příštího dne vláda, která normu také schválila. (23) Když s ní (nejpozději k 5. červenci) vyslovila souhlas i Slovenská národní rada, byla jako dekret pod číslem 27/1945 Sb. „o jednotném řízení vnitřního osídlení“ ze 17. července nakonec podepsána i prezidentem.

Peripetie popsaného vývoje nebránily vládě v tom, aby od poloviny června 1945 věnovala nadále pozornost usměrňování pokračujících vysídlovacích akcí. Zprávy, jež přicházely z pohraničí do Prahy, vyvolávaly u některých ministrů obavu, zda zájmy jim svěřených resortů nebudou probíhajícími nucenými migracemi nějak ohroženy. Při zasedání kabinetu 15. června došlo ke spontánní výměně názorů o způsobu realizace transferu Němců. Náměstci předsedy vlády Klement Gottwald a Jan Šrámek, ministři výživy Václav Majer, vnitra Václav Nosek, zdravotnictví Adolf Procházka a průmyslu Bohumil Laušman a přednosta Vojenské kanceláře prezidenta republiky Antonín Hasal v diskusi poukazovali na „nepříznivé a nebezpečné následky neorganizovaného a nepromyšleného provádění odsunu“. Z protokolu jednání vyplývá, že se rozvinula delší, místy bouřlivější debata o postupu armády (informoval o něm

přítomný podnáčelník Hlavního štábu ministerstva národní obrany generál Bohuslav Fiala). Šlo zřejmě hlavně o objasnění pozice německých antifašistů, průmyslových dělníků a odborných pracovních sil. Z premiérový iniciativy a s přispěním dalších ministrů vláda ještě téhož dne zformulovala a pak schválila „Zatímní směrnice pro vojenské správy, resp. vojenské oddíly, provádějící opatření k zajištění nacistických zločinců a odsunu německého obyvatelstva“. Pokud je dosud známo, šlo o první pokyny k transferu Němců, jež vzešly z činnosti nejvyššího kolektivního orgánu státní exekutivy a jež byly fixovány v písemné formě.

Přijetí těchto směrnic znamenalo nepochybně určitý předěl v dosavadní praxi. V textu se mimo jiné upozorňovalo, že Němci nemají být vřáněni „bez rozdílu do koncentračních táborů“ a že místo toho je žádoucí „přidržit“ je pokud možno k práci. Vlastní vysídlení se mělo provést jen tam, kde k tomu byly skutečně odpovídající možnosti (takové limitování operace ovšem na její podstatě, a hlavně reálných formách, nic neměnilo). Provinilé osoby, příslušníci gestapa, SS, SA a aktivní členové NSDAP (též bývalé Sudetoněmecké strany) měli být neprodleně zajištěni a majetek osob zařazených do odsunu nebo internovaných měl být účelně zabezpečen. „Respektovat“ se měli prokazatelní antifašisté. Co se tím ale v dané době konkrétně mínilo, nebylo upřesněno. Armáda dostala za úkol dbát o zachování provozu důležitých podniků a postupovat ve shodě s okresními národními výbory, okresními správními komisemi a bezpečnostními orgány. Počítalo se rovněž s tím, že ve vymezených oblastech budou současně do funkcí koordinátorů postupu jmenováni vládní komisaři (viz níže), jejichž pokyny by byly závazné také pro vojenskou správu. (24) Vládní směrnice nestanovily podrobnosti provádění vysídlovacích akcí, například pokud šlo o typ (rozsah) území, které měli Němci opustit, nebo o pořadí takzvaných odsunových kategorií. Vyňati z odsunu měli být jen antifašisté. O pracovních silách zaměstnaných v průmyslu a zemědělství ani o národnostně smíšených rodinách se směrnice v této souvislosti speciálně nezmiňovaly, což bylo vzhledem k charakteru předchozí debaty o chystaných opatřeních přinejmenším zvláštní. Schválené směrnice pak převzal generál Fiala, jenž je ještě téhož dne sdělil jako výnos ministerstva národní obrany podřízeným armádním místům. (25) Civilním orgánům byly pokyny vlády intimovány až se značným zpožděním, (26) tisk o nich již referoval dříve. (27)

V pozadí očividně improvizovaného vydání vládních směrnic určených armádě mohla eventuálně stát i společná návštěva zástupců Místního národního výboru a Okresního národního výboru v Ústí nad Labem a důstojníka tamní posádky Rudé armády v ministerstvu vnitra. Delegation podala zprávu, že „ve věci odsunu německého obyvatelstva dochází k velikým rozporům mezi postupem a stanoviskem ná-

21 Tamtéž, úřední záznam J. Hoffmanna z 25.6.1945.

22 Tamtéž, 6. verze osnovy dekretu o jednotném řízení vnitřního osídlení z 23.6.1945 a prezenční listina meziministerské porady konané na ministerstvu vnitra 23.6.1945.

23 AKPR, f. KPR, inv. č. 2495, sign. 2902/45, 7. verze osnovy dekretu o jednotném řízení vnitřního osídlení z 25.6.1945 (též NA, f. MV-NR, k. 296, sign. A 1321); NA, f. 100/24, arch. j. 1494, sv. 137, protokol ze zasedání vlády 26.6.1945.

24 NA, f. 100/24, arch. j. 1494, sv. 137, protokol ze zasedání vlády 15.6.1945.

25 VÚA-VHA, f. VO 1, k. 48, výnos HŠ MNO, 1. oddělení na VO 1 z 15.6.1945. V hlavním štábu koordinovala odsunovou akci zvláštní skupina vedená plukovníkem Františkem Dastichem.

26 Srv. k tomu výnos ministerstva vnitra z 10.7.1945 (NA, f. Úřad předsednictva vlády – tajné (ÚPV-T), k. 308, sign. 127/2) a výnos ZNV v Praze z 23.7.1945 (Státní okresní archiv Louny, f. ONV Podbořany, k. 127).

27 Např. Lidová demokracie, (17.6.1945). Ve zprávě se zcela otevřeně hovořilo o tom, že československá armáda nyní „provádí odsun cizího obyvatelstva z pohraničí“.

rodních výborů na jedné straně a mezi postupem a stanoviskem vojenských orgánů na straně druhé. Tento neudržitelný stav jest vyvolán tím, že civilní i vojenské orgány nemají jednotných pokynů o tom, jak má býti při odsunu německého obyvatelstva postupováno, které oblasti mají býti vyklíženy dříve a které později, kdo má býti vyňat z prováděných opatření apod." Podobné informace a stížnosti docházely tehdy ministerstvu vnitra z řady dalších míst. Záznam o návštěvě ústecké delegace, v němž se současně doporučovalo bezodkladně vydat jednotné pokyny civilním a vojenským orgánům, měl být podle poznámky Noskova tajemníka Gríši Spurného dán k dispozici ministru vnitra právě pro jednání vlády 15. června. (28) O tom, že ministerstvu vnitra nebylo ještě kolem poloviny června energické a do značné míry autonomní počínání armády zcela vhod, svědčil mimo jiné Spurného telefonát na velitelství první vojenské oblasti z 16. června. Příčinu k němu zavedla návštěva delegace ze Žatce, jež si u Noskova sekretáře stěžovala na to, že vojáci —prý podle rozkazu ministerstva národní obrany — soustředili ve městě a okolí asi patnáct tisíc Němců s cílem vystěhovat je za hranice. Po spáchání různých násilností a majetkových deliktů se jednotky podle slov členů delegace přesunuly hlouběji do pohraničí, civilní úřady však vzniklou situaci nemohly zvládnout. Spurný dále podotýkal, že podobné případy byly hlášeny z více míst a že vojáci se všude odvolávali na rozkazy ministerstva národní obrany a prohlašovali, že jsou Svobodova armáda a mají vyhnat Němce. Podle Noskova „intima“ to však odporovalo úmyslům a směrnicím vlády. (29) Závažnější stížnost resortu vnitra směřovala na ministerstvo národní obrany 9. července. Psalo se v ní o tom, že někteří důstojníci nejsou dostatečně seznámeni s vládním usnesením z 15. června, jež upozorňovalo na potřebu koordinovat postup se správními orgány, a že vůči nim vystupují jako jejich nadřízení. (30)

Ministerstvu vnitra se vládním usnesením z 15. června na doporučení Klementa Gottwalda ukládalo, aby po konzultaci s ostatními resorty vypracovalo ve své gesci návrh „definitivních“ odsunových směrnic, v nichž by bylo mimo jiné přesně stanoveno, v jakém pořadí mají Němci území republiky opouštět. Vzhledem k tomu, že neexistovala závazná právní norma upravující jak podmínky transferu, tak zatím ani průběh osídlování, uvažovalo se o jmenování zvláštních „vládních komisařů“ s rozhodujícími pravomocemi, kterým by podléhaly též vojenské oddíly zapojené do vysídlovací akce. Tato pasáž směrnic a vládního usnesení naznačovala, že vláda začala klást v celém procesu větší důraz na roli civilních úřadů (hlavně v rámci resortu vnitra) s tím, že vojenským složkám připadne v první řadě jeho technické zajištění. (31) Ministerstvo vnitra šlo v tomto směru kupředu. Josef Hoffmann, jenž v přípravách norem vztahujících se na německé obyvatelstvo působil na ministerstvu vnitra bezesporu jako spiritus movens, poskytl Václavu Noskovi 26. června nový (v pořadí třetí) návrh „Směrnic o odsunu cizího obyvatelstva“. Není přitom jasné, zda a jak dalece nové znění tohoto předpisu projednávala meziministerská redakční komise, jež během června zasedala vícekrát. (32)

Po obsahové stránce představovala třetí verze jakýsi konglomerát dvou verzí předchozích, s důrazem na původní text. V návaznosti na poslední, „kombinovanou“ podobu osnovy dekretu o odsunu a osídlení ze 14. června se v úvodní části třetí verze směrnic poukazovalo na to, že transfer má být proveden s použitím platných zákonných norem (zejména zákona č. 88/1871 Říšského zákoníku o policejním vyhoštění a honění postrkem, článku V/1903 tohoto zákona o právu pobytu cizinců a zákona č. 52/1935 Sb., upravujícího tytéž záležitosti), samozřejmě též s přihlédnutím k zásadám stanoveným ve „státoobčanském“ dekretu, jehož znění již schválila vláda. V tomto smyslu vyznívaly rovněž různé komentáře v tisku. (33) V těchto směrnicích, datovaných 26. června, byl patrný návrat k závaznějšímu určení takzvaných odsunových kategorií a jejich pořadí. Dotyčný pasus byl převzat z první verze normy, nicméně — v souladu s Košickým vládním programem — se na prvním místě v pořadí pro odsun opět ocitly osoby, které přišly na území republiky po 1. říjnu 1938. Z první verze „směrnic“ byl rovněž implementován návod, jak

28 NA, f. MV-N, k. 254, sign. 160, nedatovaný záznam ministerstva vnitra s rukopisnou poznámkou G. Spurného (červen 1945).

29 VÚA-VHA, f. VO 1, k. 48, čj. 221/taj.1.odd., interní záznam velitelství VO 1 o Spurného telefonátu (chybně datováno 15.5.1945). Velitel 1. sboru se pak osobně vydal do Žatce a nařídil, aby se shromáždění Němci vydali na pochod k hranicím. Koncentrace tak velkého počtu lidí byla v první řadě způsobena tím, že Rudá armáda údajně „utečence“ při prvním pokusu převést je přes hranici vrátila zase zpět. Soustředování Němců ve městě bylo zahájeno 3. června. K pěšímu pochodu žateckých Němců k hranicím přes Kadaň v druhé polovině června 1945 viz např. svědecká výpověď v publikaci: SCHIEDER, Theodor (ed.): Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa, díl 4: Die Vertreibung der deutschen Bevölkerung aus der Tschechoslowakei, sv. 2. Bonn, Bundesministerium für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsgeschädigte 1957, s. 415 n. K situaci v Žatci a okolí v této době viz STANĚK, Tomáš: Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování. (Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, sv. 41.) Praha, ÚSD AV CR 2005, s. 114 n.

30 VÚA-VHA, f. VO 1, k. 49, čj. 342/taj.1.odd.

31 NA, f. 100/24, arch. j. 1494, sv. 137, protokol ze zasedání vlády 15.6.1945.

32 Tamtéž, f. MV-NR, k. 296, sign. A 1321, „Směrnice o odsunu cizího obyvatelstva“ z 26.6.1945. Text (bez data) byl publikován v edici: JECH, K. (ed.): Němci a Maďaři v dekretch prezidenta republiky, pozn. č. 2 k dok. č. 6.1, s. 301 n. Editor považuje směrnice v tomto znění „s velkou pravděpodobností“ za elaborát ministerské komise ustavené rozhodnutím vlády z 23. května, čemuž by mohla nasvědčovat i okolnost, že dokument byl objeven v osobním fondu tehdejšího ministra zemědělství Julia Ďuriše.

33 Uplatnění zmíněných ustanovení o vyhoštění cizinců navrhoval např. také Josef Mrůzek v národně socialistickém listu Nové slovo z 3.7.1945, podle něž měli být Němci navíc ve své většině pokládáni za vlastizrádce ve smyslu stále platného zákona na ochranu republiky (č. 50/1923 Sb.).

při vysídlování zohledňovat geografické aspekty, ovšem s tou výhradou, že nejdříve přijdou na řadu „jazykové ostrovy“. Za povšimnutí stojí fakt, že v návrhu směrnic z 26. června nebyly přeformulovány ani původně „velkoryseji“ koncipované podmínky pro vývoz osobního majetku osob zařazených do transferu. Na druhé straně se v souladu s propozicemi vládního usnesení z 15. června v dokumentu nově objevily zmínky o vytvoření zvláštních „stěhovacích komisí“ v jednotlivých oblastech. Předpokládalo se, že budou složeny ze zástupce ministerstva vnitra jako předsedy a dále z představitelů ministerstva národní obrany, ministerstva dopravy, národních výborů (správních komisí), a dokonce Československého červeného kříže (ČČK). Komise měly podle tohoto záměru spolupracovat i se spojeneckými vojenskými orgány. Poprvé byly na konci dokumentu z 26. června připomenuty rovněž „sociální a zdravotní ohledy“. Při odsunu lidí nemocných, starých a dětí se mělo podle přání ČČK postupovat se vší šetrností, k dispozici měly být i doplňkové transportní prostředky. (34)

Již několikrát zmíněný Josef Hoffmann doporučoval Noskovi, aby se kabinet ještě téhož dne (26. června) v kontextu jednání o osídlovacím dekretu zabýval i směrnici, jež byly zpracovány ve formě návrhu zvláštního vládního usnesení. Podle znění protokolů z jednání však nebyly toho dne ani později vládou prodebatovány, natož pak schváleny. (35) Co bylo důvodem, nelze zatím s jistotou říci. Je možné, že vláda jednoduše vzala na vědomí reálný stav na územích, odkud měli být Němci vysídleni; dosažené poměry de facto vylučovaly, aby se zde uplatnila opatření naplánovaná „od zeleného stolu“, pokud šlo o stanovení takzvaných odsunových kategorií nebo územního rozsahu migrací. V každém případě však návrh směrnic posloužil jako podklad pro jednání vládní komise, jež se 3. července 1945 sešla v Úřadu předsednictva vlády s cílem věnovat se odsunové agendě. Přítomní zástupci Úřadu

předsednictva vlády, ministerstva zahraničních věcí, ministerstva vnitra a plukovník František Dastich z ministerstva národní obrany se shodli na tom, že zůstanou ve stálém kontaktu, „aby mohly být směrnice pro organizovaný odsun vydány ihned, jakmile příslušné nařizovací normy budou vládou schváleny". (36) Z této formulace však nebylo zřejmé, zda se to mělo týkat pouze přijetí směrnic nebo i jiných interních pokynů či zákonných norem, především dekretu o státním občanství.

Zhruba do této doby spadá rovněž požadavek ministerstva průmyslu z 10. července adresovaný ministerstvu vnitra, „aby bylo soustavně pokračováno v organizovaném odsunu německého obyvatelstva". Do jeho první etapy měli být zařazeni Němci, jejichž ponechání v republice z hospodářských důvodů nepřicházelo v úvahu (advokáti, učitelé, profesori, umělci, ženy s dětmi, jejichž manželé zemřeli nebo pobývali v zajetí, jestliže nebyly samy výdělečně činné, dále různí soukromníci, penzisté atd.), pokud ovšem dotyčné osoby nespádaly pod ochranu vlády. Zdraví, k těžším pracím způsobilí němečtí muži měli být zadrženi a zaměstnáni v dolech, hutích, cihelnách, vápenkách, při stavbě a opravách silnic, při odklizení trosk a podobně. Laušmanův resort zastával názor, že samostatné iniciativy místních činitelů a nižších orgánů ve věci transferu by se měly zakázat, „jelikož se ukázalo, že byly často odsunuty kvalifikované, zapracované síly v průmyslu, s nimiž t. č. ještě musíme počítati". Proti urychlenému vysídlení ostatních Němců však ministerstvo průmyslu nevzneslo žádné námitky. Jejich odchod ze země se mu jevil jako žádoucí mimo jiné i proto, že mohl ulehčit situaci v zásobování obyvatelstva a přidělech potravin. (37) Zřejmě i s přihlédnutím k tomu nabádalo ministerstvo vnitra 14. července Zemské národní výbory v Praze a Brně, aby důsledně dbaly na dodržování dosavadních pokynů vlády. (38)

V nótě československé vlády z 3. července, jež byla určena diplomatickým zástupcům USA, Velké Británie a SSSR, se uvádělo, že se počítá s vysídlením asi dvou až dvou a půl milionů Němců a přibližně čtyř set tisíc Maďarů z republiky. Současně vláda tlumočila své stanovisko, že souhlasí s provedením odsunu jako plánovitě a organizované akce, s tím, že na příslušném plánu již pracuje. Spojence v nótě zároveň žádala, aby se „transferem" zabývali na nadcházející schůzce Velké trojky. Praha již přitom neočekávala nějaké rozhodnutí o vlastním principu (o něm se soudilo, že byl akceptován), ale v první řadě precizaci spíše technických otázek realizace nucených migrací ve velkém měřítku. (39) Odpověď Spojených států z 16. července

34 Předpokládané angažmá ČČK v realizaci odsunových akcí představovalo zřejmě jakýsi kompromis. Pokud šlo o činnost pražských delegátů Mezinárodního výboru Červeného kříže (MVČK), vyslovili Gottwald a Nosek 8. června své „politování nad tím, že Česká národní rada kdysi umožnila a schválila činnost této instituce". Vladimír Clementis přitom potvrdil, že ho delegáti této mezinárodní organizace, jež měla své ústředí ve Švýcarsku, kontaktovali, odkázal je však na ministra vnitra. Současně varoval, „že by to vedlo k nepříjemnostem, kdyby ve svých stycích s Němci pokračovali", a prohlásil, že ČNR udělala v této záležitosti chybu. (NA, f. ÚPV – schůze vlády (nezpracovaný materiál), k. 2, protokol ze zasedání vlády 8.6.1945.) O možnosti zapojení delegátů MVČK do řešení situace německých civilistů i válečných zajatců se jednalo na meziresortní poradě v Praze 7. června. Kriticky se k tomu tehdy stavěl i odbor „Z" ministerstva vnitra (o tom a o aktivitách představitelů MVČK viz např. STANĚK, Tomáš: Tábory v českých zemích 1945-1948. Opava, Tilia 1996, s. 44 a na dalších místech).

35 Srv. též JECH, K. (ed.): Němci a Maďaři v dekretch prezidenta republiky, s. 301.

36 NA, f. ÚPV-B, k. 967, sign. 1281.3 II, záznam o poradě na ÚPV z 3.7.1945; rovněž VÚA-VHA, f. MNO, HŠ, 7. odd., čj. 2270/dův. 1945, k. 65 (B).

37 NA, f. MV-NR, k. 7446, sign. B-300, čj. 535/1945, přípis ministerstva průmyslu na ministerstvo vnitra z 10.7.1945.

38 Státní okresní archiv Jablonec nad Nisou (SOkA Jablonec n/N.), f. ONV Jablonec n. N., k. 23, oběžmk ministerstva vnitra adresovaný ZNV v Praze a Brně ze 14.7.1945 (podepsán E. Polák).

39 KRÁL, Václav (ed.): Die Deutschen in der Tschechoslowakej 1933-1947: Dokumentensammlung. Acta occupationis Bohemie et Moravie. Praha, Československá akademie věd 1964, dok. C. 445, s. 550 n., nota Vladimíra Clementise adresovaná britskému velvyslanci v Praze Philipu Nicholsovi z 3.7.1945; KAPLAN, Karel - ŠPIRITOVÁ, Alexandra (ed.): ČSR a SSSR 1945-1948: Dokumenty mezivládních jednání. Brno, Doplněk 1997, s. 110; KUČERA, Jaroslav: „Žralok nikdy nebude tak silný“: Československá zahraniční politika vůči Německu 1945-1948. Praha, Argo 2005, s. 61.

byla (jako obvykle) dosti neurčitá. Psalo se v ní, že Washington si je dobře vědom závažnosti celého problému a že se naskýtá možnost diskutovat o něm na konferenci v Postupimi. Velká Británie reagovala obdobně již o dva dny dříve. (40) V textu československé nóty ovšem chyběla jakákoli zmínka o tom, že vysídlovací operace delší dobu probíhají. Že Londýnu nezůstalo manévrování Prahy v této věci utajeno, o tom svědčí například otázka, kterou položil Philip Nichols 14. července v rozhovoru s jedním úředníkem ministerstva zahraničí. Britského velvyslance zajímalo, zda odpovídá pravdě Fierlingerovo tvrzení, že území republiky denně opouštějí vlaky s Němci (premiér o tom hovořil 10. července na schůzi sociálních demokratů v Praze a jeho tvrzení se objevilo v tisku). (41)

Československá vláda se nakonec 17. července rozhodla oslovit Spojeneckou kontrolní radu pro Německo v Berlíně a obdobný orgán v Budapešti, tentokrát s již poměrně konkrétním „Plánem na transfer německé a výměnu maďarské menšiny z ČSR“, jenž prošel předchozího dne závěrečnou redakcí na Úřadu předsednictva vlády. (42) V tomto dokumentu byly rozvedeny myšlenky, jež obsahovaly již koncem května předložené a následně diskutované návrhy relevantních vnitrostátních norem. Očividně patrné je to mimo jiné z pasáží týkajících se problému vymezení a pořadí takzvaných odsunových kategorií. Jejich formulace odpovídala znění třetí verze připravovaných vládních „Směrnic o odsunu cizího obyvatelstva“, ovšem bez zmínky o německých „okupantech“, jejichž odchod ze země se jevil jako z mezinárodního hlediska nezpochybnitelný. Postup rozpracovaný ve vládou neschválených směrnících tak našel uplatnění v dokumentu určeném pro cizinu. Koncem července 1945 začalo ministerstvo vnitra prostřednictvím podřízených složek a místních správních orgánů s důkladnější přípravou podmínek pro realizaci systematického vysídlení německého obyvatelstva, mimo jiné též pokud šlo o jeho přesnější rozčlenění do „odsunových kategorií“. (43)

Nepochybně důležitá je okolnost, že prvotní záměr opřít se při vysídlení Němců (a Maďarů) o stále platné právní normy ohledně pobytu cizinců na československém státním území nebyl nakonec naplněn. Nicméně faktem zůstává, že tato možnost — alespoň z čistě formálně právního hlediska — existovala a že ji vláda po několik týdnů zvažovala. Do jisté míry rušivě mohla v tomto směru působit jedna dosud nezmiňovaná skutečnost. Zásady „vyhošťovacího“ řízení podle ustanovení zákona č. 88/1871 Říšského zákoníku ve znění pozdějších předpisů o správním řízení (vládní nařízení č. 8/1928 Sb.) totiž umožňovaly podat odvolání proti příslušným výměrům, jež bylo samozřejmě nutno vydávat a zdůvodňovat na individuálním základě. Teprve poté, když se rozhodnutí stalo právoplatným, mohlo být vykonáno (předtím bylo pouze možné cizince určeného k „vyhoštění“ zadržet ve vazbě). Narozdíl od toho nebyly vysídlovací akce z roku 1945 individuálně zdůvodněny a většinou ani nebyly postiženým individuálně, písemnou formou oznámeny. Dělo se tak zpravidla jen prostřednictvím tištěných vyhlášek nebo ústně vydanými příkazy. Vše probíhalo jaksi „za pochodu“, uplatněním práva momentálně silnějšího, pod nátlakem a mnohdy s hrozbou použití krajních prostředků. Možnost odvolání zde teoreticky ani prakticky neexistovala. (44)

Iniciativy a opatření zemských orgánů v Praze a Brně

Zemský národní výbor v Praze, pokud je nám známo, v květnu 1945 nevydal nějaká nařízení zásadnějšího charakteru, jež by se přímo vztahovala k úpravám postavení německého obyvatelstva (včetně jeho vysídlení) v měřítku celého jeho správního obvodu. Situace se změnila v červnu. Z této instituce vzešly tehdy pokyny vyzývající k zavádění místy i značně radikálních opatření, jimž se dosavadní výzkum

40 NA, f. ÚPV-B, k. 968, sign. 1281.3 II, záznam vedoucího národnostního oddělení (JPV dr. Staška ze 17.7.1945. Britská a americká odpověď na československou nótu ze 14. a 16.7.1945 viz KRAL, V (ed.): Die Deutschen in der Tschechoslowakei 1933-1947, dok. č. 446 a 448, s. 551 n.

a 553.

41 Srv. HRABOVEC, E.: Vertreibung und Abschub, s. 116.

42 Plán a dokumentace k jeho přípravě viz NA, f. ÚPV-B, k. 967, sign. 1281.3 II. Duplikát je uložen v Archivu Ministerstva zahraničních věcí ČR, Praha (AMZV ČR), f. TO Německo 1945-1959, k. 13, obal 4, čj. 10627/II/45. Plán je s chybným datováním otištěn v edici: KRAL, V. (ed.): Die Deutschen in der Tschechoslowakei 1933-1947, dok. č. 448, s. 554. Srv. též STANĚK, T.: Odsun Němců z Československa 1945-1947, s. 88-90; HRABOVEC, E.: Vertreibung und Abschub, s. 107 a 141; KASTORY, Andrzej: Rewani za Monachium: Z dziejów czechoslowackiej polityki wobec s?siadów w latach 1945-1947. Kraków, Polska Akademia Umiej?tno?ci 1996, s. 38 n., 55 n.

43 Oběžník ministerstva vnitra z 28.7.1945, doplněný výnosem z 27.8.1945, požadoval vést tzv. odsunové kategorie v tomto pořadí: 1. okupanti, tj. Němci, kteří se do ČSR přistěhovali po 1.10.1938; 2. provinilé osoby, pokud nebyly zajištěny (šlo především o „zvlášť výbojné“ nacisty a osoby vystupující dříve aktivně s odznakem NSDAP); 3. bývalí veřejní zaměstnanci, kteří ztratili místo zrušením jejich pracovního poměru; 4. zemědělci; 5. majitelé podniků a živností; 6. příslušníci svobodných povolání; 7. dělníci; 8. ostatní. V oběžníku se tedy uplatnilo štrukturovanější schéma než ve výše citovaných materiálech (viz STANĚK, T.: Odsun Němců z Československa 1945-1947, s. 71).

44 MIKULE, Vladimír: Dekrety prezidenta republiky o postavení Němců a jejich dnešní právní význam. In: JECH, K. (ed.): Němci a Maďaři v dekretch prezidenta republiky, s. 76-96, zde s. 88-91. Autor poukazuje mj. na fakt, že ve Sbírce nálezů Nejvyššího správního soudu z této doby se žádný nález týkající se „vyhoštění“ a odsunu nevyskytuje.

patříčně nevěnoval. Specifická situace nastala v Praze, kde důležitou úlohu sehrály i jiné orgány s působností pouze pro hlavní město. Tady se situace německých starousedlíků i osob přistěhovaných po roce 1938 řešila především hromadnou internací v improvizovaných táborových zařízeních nebo zvláštních odděleních soudních věznic (Pankrác, Karlovo náměstí) přímo ve městě (v květnu zde bylo na zhruba čtyřiceti místech internováno přinejmenším dvacet a pětadvacet tisíc lidí), respektive přesunutím těchto osob do táborů v přilehlých regionech (Terezín, Týnice u Kounic, Nový Bydžov, Lysá nad Labem, Mělnicko, Kladensko aj.) nebo jejich využitím pro různé práce na venkově (k 5. červnu bylo údajně na jiná místa odtransportováno kolem sedmadvaceti tisíc Němců z Prahy). „Neprovinilým“ osobám měla být dočasně ponechána možnost, aby setrvaly ve svých původních bydlištích.

Při stanovení postupu vůči takzvanému státně nespolehlivému obyvatelstvu v prostoru Čech měl od počátku významné slovo mladý komunista Miroslav Kreysa, který stál v čele osidlovacího referátu Zemského národního výboru v Praze a od konce léta pak zastával funkci předsedy centrálního Osidlovacího úřadu pro české země. O činnosti příslušné osidlovací

komise v prvním měsíci její existence toho mnoho nevíme. Podle dosavadních zjištění se tehdy Kreysa věnoval zejména obnovování státní správy a formulování vlastního osidlovacího programu. Až do podzimu 1945 podporovaly jako pomocné orgány činnost pražského Zemského národního výboru na tomto poli rovněž osidlovací komise při Okresních národních výborech v Plzni a v Hradci Králové (šlo vlastně o jakési osidlovací expozitury pro západní, respektive východní Čechy). Kreysa, jenž byl klíčovou figurou při realizaci státní sídelní a „pohraniční“ politiky až do roku 1950, se především v první fázi po osvobození činnorodě podílel na tehdejších řešení „německé otázky“. (45) Od poloviny května dostával početné situační zprávy z pohraničí a patřil v tomto ohledu k neinformovanějším aktérům tehdejšího dění. (46) Zhruba do poloviny června předával Kreysa a další činitelé Zemského národního výboru v Praze své direktivy místním orgánům zřejmě většinou buď telefonicky nebo osobně, při jednáních s jednotlivci či delegacemi v Praze, respektive při návštěvách ve vybraných lokalitách. Tak například 10. června člen rady pražského Zemského národního výboru Josef Kotrlý jednomu z členů Místní správní komise v Jablonci nad Nisou v důvěrném rozhovoru sdělil, „že jest nutno s největším urychlením vyřešit tu národní otázku v pohraničí“. S poukazem na údajně negativní stanovisko západních velmocí k integrálnímu transferu Němců považoval také za nutné, „aby místní výbory samy od sebe revolučním činem udělaly pořádek v pohraničí ještě dříve, než budou podepsány mírové smlouvy“. (47) Není pravděpodobné, že by takto hovořil, pokud by v zásadě nerespektoval politickou linii zastávanou v pražském ústředí. Dá se přitom usuzovat, že Kotrlý, Kreysa i další funkcionáři Zemského národního výboru v Praze předávali podobné instrukce představitelům státní správy v pohraničí rovněž při mnoha jiných příležitostech. (48)

Pokud šlo o samotný odsun německého obyvatelstva, pocházejí nejdůležitější písemně zpracované pokyny pražského Zemského národního výboru až z druhé červnové dekády. Jejich iniciátorem byl Miroslav Kreysa. Osidlovací referent zemského orgánu si přirozeně plně uvědomoval, že stav osidlování bude v podstatné míře záviset na rychlosti vysídlování. Bylo všeobecně jas-

45 Kreysa již 5.6.1945 vedl jednání ZNV v Praze o vysídlovacích a osidlovacích operacích za účasti zástupců ministerstev vnitra a vnitřního obchodu, odborů a hospodářských svazů (NA, f. MV--NR, k. 296, sign. A 1321, úřední záznam ministerstva vnitra z 6.6.1945). Na zasedání rady ZNV 7. června pak podal o činnosti své komise první obširnou zprávu, v níž mj. exponoval problémy příkazování Němců na práce, jejich „evakuace“ a spolupráce s československou armádou (tamtéž, f. Zemský národní výbor Praha (ZNV-P), k. 217, protokol ze zasedání rady ZNV 7.6.1945). K tehdejší situaci v Praze a středočeském regionu srv. např. STANĚK, T.: Poválečné „excesy“ v českých zemích a jejich vyšetřování, s. 196 n.

46 Srv. obsáhlý materiál uložený v Národním archivu, f. Zemský úřad Praha — Referáty dopravní, průmyslový, pro pozemkovou reformu, pro vnitřní osídlení a správu nepřátelského majetku (1945-1949) (ZÚ-R), k. 877-886.

47 SOkA Jablonec n/N., f. ONV Jablonec n. N., k. 23, přípis Úřadu Národní bezpečnosti (ÚNB) Jablonec n/N. na ministerstvo vnitra z 11.6.1945, čj. 7 pres.

48 Při jednání bezpečnostních funkcionářů okresních správních komisí (OSK) z Liberce, Jablonce nad Nisou, Frýdlantu a Německého Jablonného (Jablonného v Podještědí) 19.6.1945 v Liberci, jehož se zúčastnili i zástupci armády, se předsedající bezpečnostní referent liberecké OSK May vyjádřil v podstatě analogicky jako Kotrlý. Podle jeho slov měly okresní orgány převzít veškerou odpovědnost na sebe s tím, že je nyní „nutno udržet Němce v atmosféře strachu“. (SOkA Jablonec n/N., f. ONV Jablonec n. N., k. 23, přípis ÚNB Jablonec n/N. na ministerstvo vnitra z 20.6.1945.)

né, že dokud Němci nebudou koncentrováni v táborech, přiděleni na práci mimo svá bydliště nebo vystěhováni za hranice, neuvolní se jejich zemědělské usedlosti, podniky, živnosti, domy a byty, a tudíž nebude ani možné nasměrovat do pohraničí žádoucí počet českých osídlenců. Kreysa jako garant osídlování tak pochopitelně nedbal na názory prezentované některými politiky a částí veřejného mínění na Západě, podle nichž by se až do rozhodnutí velmocí nebo případně i mírové konference neměly podnikat nějaké zásadní, neodvolatelné kroky. Nebylo proto ani divu, že na zasedání rady Zemského národního výboru v Praze 11. června navrhl, aby se český zemský orgán dal ihned do díla a nařídil bezodkladnou „evakuaci“ Němců. Rada se poté usnesla, aby její plzeňský člen dr. Hrbek zahájil v Plzni jednání se sborovým velitelstvím americké armády o uznání pravomocí vznikajících československých správních orgánů a současně též o vystěhování německého obyvatelstva. Nebylo ovšem jasné, zda se „evakuační“ akce měla týkat jen říšských Němců nebo i zdejších německých starousedlíků. Za dané situace bylo velmi důležité pověření Miroslava Kreysy a bývalého místopředsedy České národní rady, národního socialisty Otakara Machotky, aby vypracovali směrnice pro urychlené vysídlení německého obyvatelstva a aby s pomocí technických a jiných úředníků i ve spolupráci s bezpečnostními sbory a Rudou armádou zařídili u okresních a místních národních výborů (správních komisí) přípravu a provedení celé akce (o tomto postupu měli rovněž ústně vyrozumět ministerstvo vnitra). K sestavení požadovaných směrnic byla na schůzi přednesena řada námětů. Hovořilo se mimo jiné o tom, že by se mělo přesně stanovit, kdo vůbec spadá pod označení „Němec“ a kdo je antifašistou, nebo že by se měly nejdříve vystěhovat za hranice osoby mladší čtyřiceti let. O ostatních Němcích se soudilo, že by měli být soustředěni (koncentrováni) v táborech nebo vyhrazených čtvrtích, aby byl o nich lepší přehled a mohli být přitom zaměstnání při různých pracích. Padl také návrh, aby se o těchto záležitostech uskutečnila výměna názorů a zkušeností mezi pražským a brněnským Zemským národním výborem. (49)

Kreysa jednal rychle. Vzápětí po jednání rady připravil „Opatření k vystěhování Němců“, které již 12. června podepsal předseda a současně bezpečnostní referent Zemského národního výboru v Praze Ladislav Kopřiva. První odstavec směrnic jasně naznačoval, co se od podřízených míst očekává: „ZNV nařizuje všem ONV, příp. správním komisím, aby ve spolupráci s MNV a správními komisemi bezodkladně přikročily se vši rozhodnou důsledností k vystěhování německého obyvatelstva z území Čech.“ V revolučním stylu koncipovaný text, jenž se ani formálně neodvolával na nějaké právní či ústavní ustanovení, vycházel ze stanoviska, že v principu by se mělo vysídlit veškeré německé obyvatelstvo (k 12. červnu přitom ještě nevstoupily v platnost žádné konfiskační dekrety, nemluvě o normě vymezující státní občanství!). Do odsunu se ovšem podle opatření prozatím neměly zařazovat následující osoby: za prvé Němci, u nichž se v důsledku jejich provinění předpokládal soudní postih v rámci retribuice; za druhé navrátilci z nacistických koncentračních táborů a věznic, pokud tam pobývali z důvodu politické nebo rasové perzekuce; za třetí Němci, kteří mohou prokázat, že aktivně podporovali český národ v jeho boji proti nacismu; za čtvrté zaměstnanci (v zemědělském sektoru rovněž samostatní malt producenti), jichž bylo nutně zapotřebí k udržení chodu hospodářství; za páté rakouští státní příslušníci, pokud se vůči republice nijak neprovinili. U Němců a příslušníků jejich rodin, kteří spadali do čtvrté skupiny, se předpokládalo zkoncentrování do jednotlivých městských čtvrtí, vybraných částí samostatných obcí nebo též r několika osad do jedné obce. Opatření neobsahovalo žádnou zmínku o příslušnicích národnostně smíšených rodin nebo Židech německé národnosti (50) a nerozlišovalo ani mezi říšskými Němci a starousedlíky (sudetskými Němci), jež bylo zřejmé ještě v takzvaném Košickém vládním programu. S „evakuací“ Němců se podle tohoto nařízení mělo započít ihned. Pražský Zemský národní výbor měl být o průběhu akcí informován každého třetího dne, místní velitelé spojeneckých armádních jednotek měli být o připravovaných transportech vyrozuměni vždy předem. Němci se měli vysídlit po skupinách, s přepravou se počítalo po železnici, ale též na říčních člunech, nákladních automobilech nebo koňských povozech. Každá osoba si směla vzít zavazadlo o hmotnosti do třiceti kilogramů (připouštělo se i použití ručních vozíků). S výjimkou snubních prstenů nesměly československé území v žádném případě opustit cennosti (zejména předměty z drahých kovů a šperky), dále koberce, kožešiny, obrazy a československé i „protektorátní“ peníze. (51)

Datum 12. června nacházíme rovněž na Kreysou signovaných „Směrnících k nařízení ZNV o vystěhování Němců“, jež upřesňovaly obecné podmínky uvedené ve výše komentovaném opatření z téhož dne. Analogicky k ustanovení, které obsahoval dekret č. 5/1945 Sb., byl jako „Němec“ definován ten, kdo se při kterém-

49 NA, f. ZNV-P k. 217, protokol ze zasedání rady Zemského národního výboru 11.6.1945.

50 Když se v radě pražského ZNV 7. června debatovalo o postupu vůči Židům německé národnosti, Kreysa oznámil, že pokud o nich nebylo spolehlivě zjištěno, že jsou antifašisty, má se s nimi zacházet jako s ostatními Němci. Tento striktní postoj, jenž tehdy vcelku odpovídal i linii sledované ministerstvem vnitra, však Kreysa vzápětí poněkud relativizoval poznámkou, podle níž bylo na jedné poradě s premiérem Fierlingerem řečeno, že „pronásledování z důvodů rasových rovná se politické perzekuci“. (NA, f. ZNV-1; k. 217, protokol ze zasedání rady Zemského národního výboru 7.6.1945.)

51 NA, f. ZO-R, k. 1145, inv. č. 628, čj. 873 O.k. – 1945; duplikáty tamtéž, f. MV-NR, k. 7443, sign. B-300, čj. 11/1945; f. Ministerstvo vnitra – dodatky (MV-D), k. 215; f. Ministerstvo vnitra – Noskův archiv (MV-N), k. 254, inv. č. 160; f. Ministerstvo spravedlnosti – dodatky (MS-dodatky), k. 1999, inv. č. 405; 171:1A-VHA, f. MNO, HS, 7. odd., čj. 1500, k. 62 (B); Státní okresní archiv Ústí nad Orlicí (SOKA Ústí n/O.), f. ONV Lanškroun, k. 11, inv. č. 250 (cit. MACKOVÁ, Marie – VOGEL, Jan: Výprachtice 1304-2004. Výprachtice, Obecní úřad Výprachtice 2004, s. 123).

koli sčítání lidu od roku 1929 přihlásil k německé národnosti nebo se stal členem národních skupin, útvarů či politických stran sdružujících osoby německé národnosti. Němci žijící ve smíšeném manželství s partnerem české národnosti měli být vzati v ochranu (pokyny pražského ZNV tedy nakonec tyto osoby registrovaly jako svébytnou kategorii). Kdo ve smyslu tohoto nařízení „zatím“ území Čech nemusel opouštět, mohl zde být ponechán i s rodinou „v užším slova smyslu“. Němci ekonomicky potřební byli co do šance vyhnout se odsunu rozdělení do tří skupin. Přednost dostaly bezdětné, svobodné a ovdovělé osoby obojího pohlaví, a to ženy nad pětatřicet let a muži nad čtyřicet let. Následovaly bezdětné manželské páry, pokud manželka byla starší pětatřiceti let. Nakonec se připouštěla i eventualita, že v zemi zůstanou německé rodiny s jedním nebo nanejvýš dvěma dětmi, jestliže manželce bylo více než pětatřicet let; to však bylo možné jedině tehdy, když Němci z obou prvních skupin početně nepostačovali k udržení nutného chodu podniků, závodů, živnosti a podobně. Tvrdost stanovených podmínek ilustruje mimo jiné fakt, že podle znění opatření i směrnic nesměly ve svých dosavadních domovech – svýjmkou uznaných antifašistek, partnerek ze smíšených manželství a rakouských státních příslušnic – zůstat žádné německé ženy mladší pětatřiceti let. V pozadí stál zcela nepochybně záměr dosáhnout podstatného snížení natality zbylé německé populace, a tím i usnadnit její postupnou asimilaci. (52) V této souvislosti je možno připomenout elaborát, který ještě v době okupace vypracoval pro londýnskou exilovou vládu národně socialistický odborník na populační otázky Otakar Machotka a v němž se uvažovalo pouze o vystěhování Němců mladších jednačtyřiceti let. (53) Ve směrnících pražského Zemského národního výboru byl dále ve spojitosti se setrváním určitého počtu Němců jako pracovních sil objasňován výraz „nutný chod hospodářství“. O jeho dosti přísném vymezení v zemědělství svědčí, že ani případné ztráty při polních pracích neměly být důvodem k pozastavení odsunu německých pracovníků. Relativně rigorózní kritéria měla platit i pro zaměstnance průmyslových podniků. Ve sféře obchodu a řemesel se počítalo s tím, že němečtí zaměstnanci budou moci zůstat v obzvláště opodstatněných případech. Tato výjimka se však nevztahovala na dosavadní vlastníky, aby se tak neblokoval hladký průběh osidlování. Z technicko-organizačního hlediska směrnice nabádaly, aby vysídlovací akce byly dirigovány mimo hlavní komunikace, kde by mohly způsobit potíže spojeneckým vojenským jednotkám. Ve svém závěru dokument Zemského národního výboru v Praze obsahoval instrukce k

zajišťování německého majetku a také varování, že jakékoli „rabování a loupení“ bude přísně trestáno. (54)

Oběma normám pražského Zemského národního výboru z 12. června zde věnujeme větší pozornost hlavně proto, že představovaly – pomíneme-li již výše zmíněná opatření Národního výboru pro Velké Brno a Zemského národního výboru v Brně z konce května 1945 (55) – v zásadě první, co do úmyslu a konkrétního obsahu vcelku jednoznačné a systematicky rozpracované (i když v improvizovaných podmínkách vzniklé) pokyny ústředního civilního orgánu československé státní správy k okamžitému a plošnému vysídlení autochtonního německého obyvatelstva. Miroslav Kreysa informoval radu Zemského národního výboru v Praze o směrnicích, které sestavil spolu s Otakarem Machotkou, 14. června a jednotlivě přitom rozebíral plánovaná opatření. Poněkud matoucí však bylo současné Kreysovo sdělení, že - jak se dověděl z ministerstva vnitra - vláda právě projednává vlastní obdobné nařízení a že by bylo proto žádoucí vyčkat s vydáním směrnic do příštího dne (tedy 15. června), kdy se sejde kabinet. Argumentovalo se prý zájmem na jednotném postupu. Rada toto doporučení akceptovala, zároveň se však usnesla pokračovat v přípravách, „aby pak s evakuační akcí mohlo být ihned započato“. (56) Věc se měla následovně: Předseda pražského Zemského národního výboru Ladislav Kopřiva předložil ještě 12. června více exemplářů obou „pražských“ norem ministerstvu vnitra k posouzení. Podle dostupných záznamů byly předány Václavu Noskovi, prezidiálnímu šéfovi Otakarovi Holdíkovi, Karlu Ludwigovi, jenž v resortu odpovídal za osidlovací agendu, stále více do popředí vystupujícímu Antonínu Kučerovi (pozdějšímu vládnímu zmocněnci pro odsun Němců) a přednostovi legislativního oddělení Josefu Hoffmannovi. (57) V nedatované, rukou psané poznámce (pravděpodobně z 15. června) Karla Ludwiga stálo, že vláda bude „dnes“ projednávat osnovy dekretů o státním občanství a transferu a že by pražský Zemský národní výbor měl s rozšířením svých směrnic prozatím vyčkat. (58)

52 Tuto domněnku potvrzuje výrok člena rady pražského zemského orgánu Otakara Machotky pronesený na společném zasedání představitelů českého a moravskoslezského ZNV v Praze 21.6.1945. Spoluautor směrnic tady mimo jiné řekl, že „ZNV usiluje o to, aby při odsunu Němců z pohraničního území byl brán zřetel na lidi mladší, u mužů zejména do 40 let a u žen do 35 let, kteří by měli býti odesláni nejdříve, aby při event[uálním] neuskutečnění vystěhování všeho německého obyvatelstva zde zůstaly jen osoby, u nichž lze předpokládat jen nepatrnou porodnost“. (NA, f. ZNV Praha, k. 217, protokol ze společného zasedání členů rad ZNV v Praze a Brně 21.6.1945.)

53 Srv. MACHOTKA, Otakar: Pražské povstání 1945. Washington, Rada svobodného Československa 1965, s. 13.

54 NA, f. MV-N, k. 254, inv. č. 160. Duplikáty jsou uloženy tamtéž, f. MV-NR, k. 7443, sign. B-300, čj. 11/1945; f. MV-D, k. 216 a 215; f. MS-dodatky, k. 1999, inv. č. 405; VÚA-VHA, f. MNO, HŠ, 7. odd., čj. 1500, k. 62 (B); Moravský zemský archiv, Brno (MZA), f. Zemský národní výbor - volené orgány a sekretariát (ZNV-VOS), k. 787; SOkA Ústí n/O., f. ONV Lanškroun, k. 11, inv. č. 250 (cit. MACKOVA, M. - VOGEL, J.: Výprachtice 1304-2004, s. 123).

55 Srv. 1. část studie (Soudobé dějiny, roč. 12, č. 3-4 (2005), s. 520-523).

56 NA, f. ZNV-13 k. 217, protokol ze zasedání rady ZNV 14.6.1945.

57 Srv. dřívější odkazy na „subfondy“ ministerstva vnitra v Národním archivu a Hoffmannův záznam z 22.6.1945 (NA, f. MV-NR, k. 296, sign. A 1321).

58 Tamtéž, f. MV-NR, k. 7443, sign. B-300, čj. 11/1945.

Pokud je z archivní dokumentace známo, předložil k nim konkrétnější stanovisko pouze odbor „Z“ (zpravodajský) ministerstva vnitra. Dobrozdání sestavil 20. června dr. František Kropáč, jenž v principu s pokyny Zemského národního výboru (tedy s oběma normami) souhlasil. Požadoval jen, aby se při vynětí antifašistů z dosahu chystaných zákroků postupovalo přísně, benevolentněji zato u zaměstnanců exportních průmyslových odvětví (například sklářských závodů na Jablonecku). Nesouhlasil ani s rychlým zařazením zemědělských pracovních sil do vysídlovacích akcí. Na druhé straně měla být podle Kropáče „s prospěchem“ vystěhována vedoucí vrstva českých Němců (přirozeně s ohledem na požadavek retribuice). Přednostně tedy měli odejít ze země profesori, učitelé, advokáti, notáři, bývalí veřejní zaměstnanci a jiní, „aby Němci zatím zbylí byli oslabeni v ohledu intelektuálním; tím by byla ochromena i jejich schopnost odporu“. Tento návrh se velmi blížil záměrům, jež byly v této době formulovány ve vládních směrnicích. S vynětím rakouských státních příslušníků z plánovaných opatření odbor „Z“ prozatím souhlasil. Současně se však v jeho elaborátu připomínalo, že podle záměru vlády by prý měli být odsunuti všichni cizinci německé národnosti. (59) Na okraj soustředění Němců v městských čtvrtích, částech obcí a podobně, jak je nařizoval pražský Zemský národní výbor, se zde uvádělo, že podle „zatímních směrnic“ vlády z 15. června (jež obdržel také ZNV) by německé obyvatelstvo nemělo být „vehnáno“ bez rozdílu do koncentračních táborů. Přestože se v tomto dobrozdání ministerstva vnitra objevily odkazy na některé další pasáže „zatímních směrnic“, jež byly ostatně určeny armádě, a rovněž některé kritické či zpřesňující připomínky, neprojevil zpravodajský odbor žádnou snahu nějak bránit zveřejnění norem Zemského národního výboru v Praze. Naopak, mimo jiné doporučoval, aby Zemský národní výbor tyto normy současně zaslal i takzvané repatriační komisi v Českých Budějovicích. (60) Zdá se tedy, že v reakcích jednotlivých součástí aparátu ministerstva vnitra na normy zpracované pražským Zemským národním výborem nepanovala úplná shoda. Doklady o případné polemice s komentáři resortu vnitra na půdě Zemského národního výboru se však nedochovaly.

Otázkou zůstává, zda zmíněné opatření a směrnice Zemského národního výboru v Praze z 12. června 1945 se skutečně oficiální cestou dostaly až k okresním správním orgánům v Čechách. I když se rada tohoto orgánu 14. června rozhodla, aby se vyčkalo rozhodnutí vlády, existují důvěryhodné důkazy o tom, že obě normy byly podřízeným instancím skutečně, a to i neprodleně, intimovány. Tak například Okresní četnické velitelství v Litoměřicích hlásilo 29. června tamní okresní správní komisi, že při vysídlení Němců z Lovosic, zahájeném 23. června, bylo „při výběru osob ... postupováno v dohodě s místním národním výborem a přihlíženo k směrnicím Zemského národního výboru v Praze ze dne 12. 6. 1945, čís. 874 O[sídlovací k[omise] [ZNV] – 1945“. (61) Exempláře obou písemných pokynů byly nalezeny rovněž ve fondu Okresního národního výboru v Lanškrouně nebo v dokumentaci Zemského národního výboru v Brně. (62) Objevují se také ve sbírce důležitých materiálů soustředěných v rámci působnosti takzvaného referátu „B“ ministerstva vnitra („odsunového oddělení“), jež bylo zřízeno v červenci pětáctýřicátého roku. Figuruje i na seznamu norem vydaných centrálními úřady, který je součástí pojednání „Historie odsunu Němců“, sepsaného pro interní potřebu začátkem padesátých let. (63) Konečně i zpětný přehled o dosavadní činnosti Komise pro vnitřní osídlení a správu nepřátelského majetku pražského Zemského národního výboru ze 7. února 1947 obsahuje informaci o tom, že tento orgán vydal v roce 1945 „Směrnice pro vystěhování Němců“. (64) Obě analyzovaná nařízení byla uložena též ve sbírce oběžníků příslušného referátu. (65)

S přihlédnutím ke zjištěním získaným z dobových pramenů lze tedy s relativně velkou jistotou předpokládat, že červnové pokyny Zemského národního výboru v Praze byly sice předloženy k posouzení ministerstvu vnitra, současně ale též zaslány podřízeným orgánům. Jelikož se nikde neobjevily náznaky, že by snad byly písemnou formou odvolány nebo že by jejich účinnost byla pozastavena, jeví se „jako pravděpodobná následující teze: poté co Zemský národní výbor v Praze obdržel rozporuplné připomínky ministerstva vnitra, nevyžadoval už od okresních orgánů splnění svých nařízení (a nijak na ně nenavázal), současně je však ani explicitně neanuloval. Jak ukazuje příklad litoměřického okresu, v různých českých lokalitách a regionech (severozápadní, severní a severovýchodní Čechy) mohly takto „ve

59 Názory jednotlivých ministerstev se lišily v tom, zda považovat německojazyčné Rakušany za „Němce“ anebo – jak si to přála nová rakouská vláda – za osoby „rakouské národnosti“ (např. podle švýcarského vzoru). Blíže k tomu viz ARBURG, Adrian von: Zwischen Vertreibung und Integration (disertační práce, s. 115 n.).

60 NA, f. ZÚ-R, k. 879, stanovisko odboru „Z“ ministerstva vnitra z 20.6.1945. Kreysa se s tímto stanoviskem seznámil až někdy na konci července nebo v srpnu, tj. v době, kdy již bylo jeho postoupení dalším instancím zpožděno v důsledku manipulační chyby v pisárně ministerstva vnitra a na ZNV v Praze (tamtéž, nedatovaná úřední poznámka).

61 Archiv Ministerstva vnitra ČR – pracoviště Kanice u Brna (AMV-Ka), f. Zemské velitelství SNB

Praha (A 14), k. 6/51, přípis OČV v Litoměřicích adresovaný OSK Litoměřice z 29.6.1945.

62 SOKA Ústí n/O., f. ONV Lanškroun, k. 11, inv. č. 250 (cit. MACKOVA, M. – VOGEL, J.: Výprachtice 1304-2004, s. 123); MZA, f. ZNV-VOS, k. 787. Exempláře uložené v MZA byly poprvé zmíněny ve studii: HRABOVEC, Emilia: Politisches Dogma kontra wirtschaftliches Kalkül: Einige Aspekte der wirtschafts- und sozialgeschichtlichen Entwicklung in den Sudetengebieten 1945/1946. In: HEUMOS, Peter (ed.): Heimat und Exil: Emigration und Rückwanderung, Vertreibung und Integration in der Geschichte der Tschechoslowakei. München, R. Oldenbourg 2001, s. 163/186. Autorka vychází bez dalšího z přesvědčení, že normy pražského ZNV byly vydány a že je podřízené orgány skutečně obdržely.

63 NA, f. MV-D, k. 214, 215 a 216.

64 Tamtéž, f. Zemský úřad Praha – dodatky (ZÚ – dodatky), sign. O. Klička, k. 15.

65 Tamtéž, f. (ZU-R), k. 1145, inv. č. 628.

vzduchu visící“ instrukce pražského Zemského národního výboru společně s postupem armády výrazně ovlivnit tamní situaci. V některých případech se nedá vyloučit ani jejich zprostředkovaně „inspirativní“ role při přípravě a realizaci vysídlovacích akcí v Moravskoslezské zemi. Eventuální obeznámení s pokyny pražského Zemského národního výboru mohlo pro funkcionáře národních výborů (správních komisí) znamenat určité utvrzení v názoru, že jednají správně, když podporují postup armády, jež začala s vysídlováním ve velkém stylu krátce předtím. Přesto zůstává otázkou, do jaké míry byly tyto pokyny v konkrétních lokalitách opravdu naplňovány. V úvahu je totiž třeba vzít okolnost, že místní správa nebyla v tomto směru zase až tak radikální a že při provádění „evakuací“ Němců ve všech částech země od začátku června 1945 až na male výjimky dominovala československá armáda, jejíž oddíly se řídily vlastními rozkazy. (66) Zejména výběr osob určených k odsunu však ve většině případů zůstával v kompetenci civilních složek. Armáda se do jejich působnosti v této oblasti vměšovala zpravidla jen tehdy, když velitelé jejich útvarů považovali počet vybraných lidí za příliš nízký. Reálný vliv nařízení pražského Zemského národního výboru na dění mimo centrum by bylo záhodno blíže objasnit zevrubnějším výzkumem, především pak v okresních archivech. Nemůže být ovšem pochyb o tom, že červnové instrukce české zemské správy vcelku věrohodně charakterizovaly její tehdejší názory a její politickou vůli při řešení „německé otázky“.

Zřejmě z podnětu Posádkového velitelství Velké Prahy (PVVP), jež bylo rozkazem velitelství první vojenské oblasti ze 7. června rovněž „vtaženo“ do příprav vysídlovacích akcí, se o soustředování Němců a jejich odsunu jednalo 14. června na poradě Komise pro vnitřní národní bezpečnost při pražském Zemském národním výboru. Zúčastnili se jí rovněž zástupci resortů vnitra a dopravy, Hlavního štábu ministerstva národní obrany, pražského policejního ředitelství a Zemského velitelství SNB. Hovořilo se převážně o zacházení s pražskými Němci. Ministerstvo

zemědělství požadovalo, aby byli co nejdříve pracovně nasazeni, případně – pokud šlo o nemocné, staré a k práci nezpůsobilé osoby – vystěhováni po železnici směrem do Kladska (přítomní považovali železnici za nejvhodnější dopravní prostředek). Přesun k hranici obsazené Poláky se ovšem záhy ukázal jako téměř nemožný. Pravděpodobně celozemskou platnost měla mít dohoda o zřízení „koncentračních táborů“ pro zdravé a práce schopné Němce. Do zvláštních „sběrů“ měli zamířit infekčně choří. Starci, ženy, děti a ostatní Němci se zase měli shromáždit v táborových zařízeních sloužících k jejich přechodnému ubytování před organizovaným odsunem. Počítalo se s tím, že ministerstvo vnitra ještě poskytne národním výborům (správním komisím) přesnější instrukce (ty však zatím nebyly nalezeny). V usnesení z porady se dále uvádělo, že resort vnitra a jeho orgány by měly provádět vystěhování! Němců nejen z Velké Prahy, ale i z ostatního území republiky, přičemž ministerstvo národní obrany k tomu pouze poskytne nezbytnou asistenci. Tato představa korelovala s obsahem shora zmiňovaného vládního usnesení z 15. června, z něhož bylo již dostatečně patrné, že by hlavní úkoly při odsunu měly připadnout civilním úřadům. Neorganizované přesuny z nařízení místních národních výborů či správních komisí se prozatím neměly podnikat. S provedením vysídlovacích akcí se v zásadě počítalo ve velkých územních celcích, odpovídajících zhruba rozsahu tří vojenských oblastí – v severních a jižních Čechách a v Moravskoslezské zemi. Není ovšem zcela jasné, jak interpretovat další usnesení schůze Komise pro vnitřní národní bezpečnost ze 14. června, kde se praví, že otázka „evakuace Sudet“ byla projednávána na meziministerské poradě a že bude „řešena později“. (67)

Podíl pražského Zemského národního výboru na normativním řízení vysídlovacích akcí se záhy značně zmenšil, respektive omezil na dílčí pokyny adresované jednotlivým okresním správním orgánům, jež však nelze na základě písemných pramenů v úplnosti rekonstruovat. S cílem kontrolovat dodržování centrálních směrnic a získat co nejvíce potřebných poznatků o situaci v konkrétních lokalitách a regionech byla 17. července z Prahy do pohraničí vyslána takzvaná Meziministerská a zemská komise. Tato komise, jejímž předsedou se stal zástupce ministerstva vnitra František Lis a v níž se ocitli mimo jiné představitelé ministerstev národní obrany, zemědělství a průmyslu a také Sboru národní bezpečnosti, se vydala nejdříve do Liberce a pak do varnsdorfského, rumburského a šluknovského okresu. Později navštívila také okresy Frýdlant v Čechách, Děčín, Teplice-Šanov, Aš a Cheb. (68) Tamní správní orgány instruovala kromě jiného též o podmínkách „evakuace“ německého obyvatelstva. V souladu s výzvou obsaženou v opatření Zemského národního výboru v Praze z 12. června 1945 nařídila například v Liberci a Varnsdorfu soustředit staré osoby a nepostradatelné zaměstnance do vybraných městských čtvrtí. Němci, kteří měli větší byty, se měli stěhovat do menších, zpravidla na okraji městské zástavby. (69) Některé známé direktivy komise mají evidentně radikální ráz. Její předseda František Lis například doporučoval vedoucím orgánům tří okresů ležících ve Šluknovském výběžku, aby se záměrem zabránit ilegálním návratům již vysídlených lidí oznámila „všem evakuovaným, že zpětné překročení hranic bude trestáno smrtí“. Radil dokonce „několik takových exekucí exemplárně“ provést. (70) K úkolům

66 Srv. 2. část studie.

67 VÚA-VHA, f. VO 1, k. 2, výsledný protokol z porady konané 14.6.1945 u KVNB, sestavený v ministerstvu dopravy, a přípisy Posádkového velitelství Velké Prahy velitelstvím vojenských oblastí z 13. a 16.6.1945; BIMAN, S. – CÍLEK, R.: Poslední mrtví, první živí, s. 116.

68 Viz NA, f. MV-N, k. 230, kde je uložen seznam členů komise a další materiály o její činnosti.

69 Tamtéž, zpráva Vlastimila Dvořáka (zmocněnce pražského ministerstva průmyslu) z Varnsdorfu ze dne 26.7.1945 a další dokumentace; AMV-Ka, f. A 14, inv. j. 173, folio 21, výroční zpráva OV SNB I v Liberci z 3.1.1946. V tomto dokumentu je potvrzeno, že zmíněné osoby byly v Liberci skutečně „sestěhovány“ do předměstí Františkov a později i do Janova Dolu, kde jim byly vyhrazeny opuštěné byty po již vystěhovaných Němcích.

70 NA, f. MV-N, k. 230, Lisova zpráva o činnosti komise v okresech Varnsdorf, Rumburk a Šluknov od 18. do 28.7.1945.

komise patřilo rovněž zmírňovat takřka pravidelně se vyskytující rozpory mezi armádou a civilními správními úřady. U členů komise přitom převažovalo mínění, že by se napříště měly důsledněji respektovat potřeby výroby, jež v důsledku odsunu přicházela o důležité pracovní síly. Zástupce ministerstva národní obrany však byl poněkud jiného názoru. Poukazoval na to, že setrvání Němců na místě a celkové zpomalení jejich vystěhování představuje „větší zlo“, než když se „kola výroby a zemědělství“ na čas zastaví. V Liberci se komise jednomyslně usnesla na tom, „aby napříště se antifašistické legitimace vydávaly jen ve výjimečných případech, kde prokazatelně je zjištěna aktivní činnost dotyčného Němce proti nacistickému režimu“. Přitom se zřejmě „zapomnělo“ na to, že výnos ministerstva vnitřní z 8. června nařídil zasadit se rovněž o ochranu těch německých odpůrců nacismu, kteří se vrátili z koncentračních táborů a věznic. (71)

Možná též s přihlédnutím ke zprávám komise vydal pražský Zemský národní výbor v druhé polovině července 1945 řadu dalších nařízení týkajících se vysídlování. V oběžníku z 19. července byla potvrzena a de facto jako zcela legální a legitimní akceptována skutečnost, že „v jednotlivých okresech v pohraničí jest prováděn odsun obyvatelstva německé národnosti“. Následovaly konkrétní pokyny. Vysídlovací akce měly provádět vojenské jednotky ve spolupráci s orgány SNB a v plné shodě s okresními národními výbory a okresními správními komisemi, jež měly vykonávat „funkce spadající pod pravomoc civilní správy“ (tato formulace působí dojmem, jako by šlo o obyčejnou správní činnost těchto orgánů). Nesrovnalosti v součinnosti s vojáky se měly hlásit na Zemském národním výboru v Praze, jež hodlal předané informace postupovat ministerstvu národní obrany.“ Jeho předseda Ladislav Kopřiva se například 26. července setkal s velitelem první vojenské oblasti generálem Karlem Klapálkem a přislíbil mu, že „všem požadavkům vojenské správy vyjde vstříc, pokud jen to mu bude možné“. Oba debatující se shodli na tom, že zůstanou nadále v těsném kontaktu, aby mohli vznikající problémy řešit případ od případu. (73) Miroslav Kreysa v oběžníku z 25. července zdůrazňoval, že „podle zjištění nepostupuje se vždy stejným způsobem při vystěhování Němců žijících ve smíšeném manželství“, a připomněl, že tyto Němce je třeba „spolu s dětmi vzít v ochranu a prozatím od vystěhování upustit“. Tento postup byl předvídan již ve „Směrnících k nařízení ZNV o vystěhování Němců“ z 12. června. Zopakování výzvy mohlo svědčit pouze o jediném: že se jí v řadě případů nedbalo. (74) O zákazu „nucené evakuace“ rodin s dětmi ze smíšených manželství až do další úpravy se ostatně zmiňoval i oběžník (s celostátní působností) ministerstva vnitřní z 9. srpna. (75) V Kreysou podepsaném výnosu pražského Zemského národního výboru z 31. července se zase upozorňovalo na tu pasáž červnových směrnic, jež se vztahovala k vynětí určitých kategorií osob z odsunu z hospodářských důvodů. Až „na další“ a s okamžitou platností se to mělo týkat všech nepostradatelných průmyslových odborníků, úředníků a dělníků. Vydaná potvrzení (legitimace) o tomto statutu ale neznamenal, že dotyční se budou těšit stejnému postavení jako Češi nebo i němečtí antifašisté. (76) Krátce předtím (27. července) oznámil Ladislav Kopřiva – v reakci na konkrétní dotaz z Děčína – předsednictvu Zemského národního výboru v Praze, že „lze ponechat jen Němce nezbytně nutné k udržení hospodářského života, kdežto pro ostatní platí zásada, aby byli vystěhováni“. (77) S počátkem srpna 1945 ovšem začal dosavadní vliv pražského Zemského národního výboru na řízení vysídlovacího a osídlovacího procesu poměrně rychle slábnout. Šlo nepochybně o přímý důsledek vytvoření nových řídicích orgánů sídelní politiky na centrální úrovni – referátu „B“ ministerstva vnitřní a osídlovacího úřadu.

71 Tamtéž, hlášení majora Haka z Liberce z 20.7.1945.

72 Tamtéž, f. ZNV-R, k. 1145, oběžník ZNV v Praze z 19.7.1945. Originál, podepsaný Kopřivou a Kreysou, je uložen tamtéž, k. 878; rovněž viz VÚA-VHA, f. MNO, HŠ, 1. odd., čj. 10 838, k. 27 (B).

74 VÚA-VHA, f. VO 1, k. 49, materiál první vojenské oblasti z konce července 1945, jenž sloužil jako podklad pro poradu v Hlavním štábu ministerstva národní obrany o organizaci a zrychlení odsunu.

74 NA, f. ZÚ-dodatky, k. 68, oběžník ZNV v Praze z 25.7.1945.

75 AMV-Ka, f. Zemský národní výbor Praha – Zemské velitelství internačních a jiných táborů / středisek (E-7), k. 1/1, oběžník ministerstva vnitra (signoval kapitán Bedřich Pokorný) z 9.8.1945 o propouštění dětí a dalších nezletilých osob z táborových zařízení.

76 SOka Sokolov (se sídlem v Jindřichovicích), f. ONV Sokolov, k. 1, oběžník ZNV v Praze z 31.7.1945; rovněž NA, f. ZO-dodatky, k. 68 a f. ZÚ-R, k. 879. Koncept oběžníku nasvědčuje tomu, že jeho text vznikl v okruhu Národohospodářské komise ÚV KSČ.

77 NA, f. ZNV-P (Prezidium), k. 200, protokol ze zasedání předsednictva ZNV 27.7.1945.

V červnu a červenci 1945 věnoval poměrně značnou pozornost přípravě a realizaci odsunu Němců rovněž brněnský Zemský národní výbor. Zřejmě i z toho důvodu, že si jeho funkcionáři nechtěli znovu „spálit prsty“, tak jak tomu bylo koncem května při hromadném „vyvedení“ německého obyvatelstva z Brna, snažili se v tomto směru úzce kooperovat s armádou, konkrétně přímo s velitelstvím třetí vojenské oblasti, jež v té době hrálo obzvlášť iniciativní roli. Vedoucí „evakuační skupiny“ při tomto velitelství major Vilém Pistorius bezprostředně po svém návratu od československo-rakouské hranice – kam také za asistence jemu podřízených vojáků směřoval nedobrovolný pochod brněnských Němců – zformuloval 2. června první variantu velmi důležitého dokumentu z hlediska provádění odsunu Němců v zemi. Ten pak byl v konečné podobě s názvem „Zásadní směrnice pro řízení a provádění akce k vyčištění Moravy a Slezska od Němců“ 25. června společně podepsán velitelem třetí vojenské oblasti generálem Zdeňkem Novákem a předsedou brněnského Zemského národního výboru Františkem Loubalem (předseda ostravské expozitury Moravskoslezského ZNV podepsal tyto pokyny 29. června). Jak uvedl generál Novák ve svém sdělení pro ministerstvo vnitra z 25. června, chtěl se prostřednictvím těchto směrnic, vypracovaných jeho štábem a doplněných představiteli Zemského národního výboru v Brně, mimo jiné vyvarovat chyb, jež provázely „překotnou evakuaci“ Němců z Brna. Podle jeho slov si směrnice kladly za cíl především organizovat přípravu „evakuace“, s jejímž zahájením se přitom počítalo až po vydání závazného nařízení z Prahy. (78) Z vlastní dikce dokumentu je však možno získat poněkud jiný dojem.

Hned v jeho úvodu se prohlašovalo, že „Země Moravská a Slezská bude očištěna od Němců. Za všeobecnou a hlavní zásadu platí, že očištění od Němců nutno provést ve lhůtě co nejkratší totálně a s tvrdou důsledností až do konce.“ Nadnesenými slovy, jež se objevila již v původní verzi ze začátku června, se tady zdůrazňovalo, že „jde o podnik dalekosáhlého dějinného významu“. O nějakém diferencování na osoby spadající do odsunu a na ty, kteří z něj naopak měli být vyňati, nebyla ve směrnících řeč. (Podle návrhu z 2. června měli vysídlení podléhat Němci a Maďaři obojího pohlaví a každého věku, a dokonce i Židé, kteří pro své „smýšlení nebo chování nebyli nacisty pronásledováni“. V každé obci ovšem měli dočasně zůstat němečtí faráři a také politicky spolehlivé rodiny, jež by pečovaly o opuštěné domácí zvířectvo a střežily příbytky vystěhovaných německých obyvatel.) Ve srovnání s mnohem obsažnější verzí z 2. června, v níž se mimo jiné hovořilo o ustavení funkce „vojenského pověřence“ pro vedení akce ve větších územních celcích (severní Morava a Slezsko, střední a jižní Morava), kladl definitivní text směrnic větší důraz na úzkou spolupráci lokálních armádních, správních a bezpečnostních složek. „Očistná akce“ měla být těsně propojena s „kolonizací“ Němci vyklizeného prostoru. Vše mělo probíhat v součinnosti a za společné kontroly velitelství třetí vojenské oblasti,

brněnského Zemského národního výboru a jeho expozitury se sídlem v Moravské Ostravě. Zatímco orgánům Sboru národní bezpečnosti a národním výborům (správním komisím) měla v první řadě připadnout povinnost zhotovit seznamy lidí určených k vysídlení a jejich majetku, respektive provést výběr jednotlivých skupin Němců pro „evakuaci“ (ale i osob pro následné osídlení), měla se armáda společně se státními drahami postarat o vlastní „instradaci“, tedy přepravu přesídlovaných mužů, žen a dětí. K hrazení nákladů spojených s celou akcí měl podle těchto představ vojenské správě posloužit získaný „nepřátelský“ majetek. Vojenští velitelé byli přítomni oprávněni kontrolovat práci civilních úřadů a navrhopvat doplňky a další zásahy do zhotovených seznamů. Ve směrnících se důrazně upozorňovalo na to, že se všechna přípravná opatření mají až do vlastního uskutečnění akce utajit a pak – jak se alespoň uvádělo v původní verzi – „rázem na zvláštní rozkaz (velitelství třetí vojenské oblasti – pozn. TS, AA) spustit“.

„Zásadní směrnice“ byly 10. července 1945 velitelstvím třetí vojenské oblasti a brněnským Zemským národním výborem (bezpečnostním referentem Karlem Smítalem) rozeslány na podřízená místa (nyní jako „Směrnice pro přípravu a provedení evakuace státně nespolehlivých živelů“) s doprovodnými přípisy obou instancí, jež obsahovaly některé důležité doplňky k podmínkám provedení akce. Zemský národní výbor upozorňoval správní orgány na to, že jde o důvěrné pokyny, jež se nesmějí objevit v tisku. U okresních národních výborů či správních komisí a místních národních výborů a správních komisí se měly ihned zřídit „referáty pro evakuaci a kolonizaci“. Po linii vojenské správy se zase měly u sborových, divizních i posádkových velitelství ustavit takzvané přesídlovací skupiny. Jejich úkolem bylo koordinovat postup s příslušnými referáty civilních úřadů. Při brněnském Zemském národním výboru vznikl k 10. červenci také nový referát pro „otázky evakuace“ (až do 6. listopadu 1945 stál v jeho čele Miroslav Buršík). Všichni Němci pobývající v té které lokalitě měli být podchyceni přesnými soupisy, na jejichž základě pak měli být místními orgány rozděleni do pěti skupin. Lidé obojího pohlaví ve věku od patnácti do pětapadesáti let, kteří byli schopni práce a jejichž (falší přítomnost v místě nebyla považována za potřebnou (profesoři, učitelé, příslušníci svobodných povolání, inteligence a jiní i s manželskými partnery), se měli po asi padesáti osobách začlenit do zvláštních pracovních oddílů. Druhou skupi-

78 VÚA-VHA, f. VO 3, k. 128, koncept přípisu generála Nováka pro ministerstvo národní obrany z 25.6.1945.

79 Tamtéž, k. 128, materiál zachycující genezi „Zásadních směrnic“: původní verze z 2. června, doplňky s upřesněnými podmínkami o spolupráci s civilními úřady z 21. června, exemplář směrnic signovaný generálem Z. Novákem a F. Loubalem 25. června a předsedou ostravské expozitury J. Bilanem-Šinovským 29. června. Duplikáty viz tamtéž, f. VO 1, k. 48; dále MZA, f. ZNV-VOS, k. 790. „Zásadní směrnice“ ve znění z 25., resp. 29.6.1945 byly již publikovány (viz KAREL, Jiří – PLESKÁ, Leona: Směrnice k „divokým“ odsunům? In: Střední Morava, roč. 7, č. 12 (2001), s. 120-124).

nu tvořili Němci, kteří mohli zatím zůstat z hospodářských důvodů (zemědělci, nezbytný počet živnostníků, lékaři, dělníci a jiní s rodinnými příslušníky). Ve třetí kategorii se pak měli podle pokynu Zemského národního výboru ocitnout „nebezpeční agitátoři nebo organizátoři, kteří zaujímali významná postavení svou politickou, vědeckou nebo národohospodářskou prací apod.“. Pro ně byl určen – bez rozdílu věku a pohlaví – pobyt v dobře hlídaných „koncentračních táborech“. Ty osoby, jež v minulosti aktivně vystupovaly proti nacistickému režimu nebo prokázaly, že jím byly pronásledovány, směly setrvat ve svých bydlištích. Do páté, poslední skupiny spadali všichni ostatní Němci určené k odsunu. Pro „okamžitou evakuaci“ tedy přicházeli v úvahu lidé, u nichž se nedalo počítat s pracovním nasazením: osoby starší pětapadesáti let a děti ve věku do čtrnácti let v doprovodu jednoho nebo obou rodičů, případně poručníka. Nemocní a transportu neschopní se zatím vysídlovat neměli. Každá odsunovaná

osoba si mohla s sebou vzít zavazadlo o váze do šedesáti kilogramů včetně potravin alespoň na sedm dní. Za každou cenu se mělo zabránit zcizování majetkových hodnot. Navzdory znění výše uvedených pokynů ukládal bezpečnostní referent Zemského národního výboru v Brně Karel Smítal okresním správním orgánům zatím jen rychlé provedení přípravných prací. (80) Podřízené armádní složky byly v pokynech velitelství třetí vojenské oblasti datovaných 10. července mimo jiné speciálně upozorněny na pravomoci Obranného zpravodajství (OBZ), včetně možnosti vyřadit z odsunu „zájmové“ osoby i získané agenty a informátory. (81) Představitelé Zemského národního výboru v Brně instruovali ve dnech 18. a 19. července předsedy moravských okresních národních výborů a okresních správních komisí, shromážděné v brněnském „Zemském domě“, o chystaném vysídlení Němců také ústně. (82)

Postupim – cézura se zpožděním

Ve třináctém článku Závěrečné zprávy z konference Velké trojky v Postupimi (83) z 2. srpna 1945 se vedle formulací přistupujících na „spořádané a lidské“ vysídlení německého obyvatelstva z Československa, Polska a Maďarska objevila rovněž žádost, aby se prozatím až do důkladného projednání celé akce ve Spojenecké kontrolní radě pro Německo od dalšího masového „vyhošťování“ upustilo. Československá vláda a veřejnost přijaly postupimské rozhodnutí se zřejmým zadostiučiněním. Podmínka dočasného zastavení transferu však vzbudila určité rozpaky. Vláda byla o výsledcích jednání v Postupimi informována 3. srpna Janem Masarykem. Ministr zahraničních věcí se ve svém referátu zmínil také o tom, že by mělo být „naší snahou, abychom poukazováním na teroristické činy Němců (požár v Ústí n. L., činnost vlkodlaků apod.) vynutili co nejrychlejší vypracování odsunového plánu a jeho schválení velmocemi“. K výzvě Spojenců prozatím zablokovat masové vysídlovací akce premiér Zdeněk Fierlinger namítl, „že se transfer nemá zastavit, dokud sovětské autority to nežadají“. Václav Nosek s tím v zásadě souhlasil, doporučoval však opatrný postup. Členové vlády byli zajedno v tom, „že se v odsunu německého obyvatelstva má pokračovat, pokud to je prakticky bez obtíží proveditelné, že se toto pokračování má popřípadě odůvodnit tím, že bylo již delší dobu připraveno a nelze příslušné opatření zrušit, a hlavně nutno urychlit předložení plánu na provedení transferu“. Nepochybně též s ohledem na víceméně benevolentní přístup Sovětů k provádění „evakuací“ se tedy vláda vědomě rozhodla na příslušnou pasáž postupimského dokumentu nereflektovat.

Tento utilitaristický, situací podmíněný postoj musíme mít na zřeteli pokaždé, když se hned začalo hovořit (a dodnes hovoří) o aktu z Postupimi jako o úhelném kameni mezinárodně potvrzené legitimacy transferu jako komplexního procesu, zahrnujícího i jeho „neorganizovanou“ fázi. Hubert Ripka v kabinetu onoho 3. srpna doporučoval, aby ministr zahraničí v odpovědi na spojeneckou nótu napsal, „že nelze prováděný odsun okamžitě zastavit a že, nedojde-li v nejkratší době k rozhodnutí velmocí, jímž se umožní hladké provedení transferu, musí Československo odmítnout veškerou odpovědnost“. Tato argumentace byla také v jen mírně upravené, co do smyslu identické podobě zapracována do návrhu Masarykova prohlášení pro Spojence. Zcela v duchu kampaně, která se rozběhla de facto již od prvního

80 VÚA-VHA, f. VO 1, k. 48, a f. VO 3, k. 128, „Směrnice pro přípravu a provedení evakuace státně nespolehlivých živlů“ brněnského Zemského národního výboru z 10.7.1945. Ve znění intimovaném Okresní správní komisí Rýmařov 15.7.1945 otištěny in: KAREL, J. – PLESKÁ, L.: Směrnice k „divokým“ odsunům? Srv. též AMV-Ka, f. Zemské velitelství SNB Brno (A 15), inv. j. 13, folio 61 n., výnos Zemského velitelství SNB Brno z 19.7.1945.

81 VÚA-VHA, f. VO 1, k. 48, rozkaz velitelství VO 3 (signoval generál Z. Novák) z 10.7.1945 podřízeným orgánům a na vědomí velitelství VO 1 („Směrnice pro přípravu a provedení evakuace...“). V krátce poté vydaném doplňku nařizovalo velitelství třetí oblasti, aby se nadále nepoužíval termín „evakuace“ a byl nahrazen pojmem „přesídlení“ (tamtéž, dodatek ze 16.7.1945, čj. 18514/taj./evak.45) .

82 Předsedové okresních národních výborů a správních komisí ze správních obvodů ostravské expozitury Moravskoslezského Zemského národního výboru až na jednu výjimku toto důležité shromáždění, věnované prioritně otázkám odsunu a osidlování, bojkotovali. Hlavním důvodem byly tehdejší kompetenční spory mezi Brnem a vedením expozitury v Moravské Ostravě. Protokol z jednání nebyl zatím objeven. Srv. např. Čin, (19.7.1945), s. 2 a (20.7.1945), s. 1 n.; Národní obroda, (19.7.1945), s. 2; Rovnost, (20.7.1945), s. 2.

83 Vzhledem k tomu, že jednáním konference, jejími závěry a širším kontextem přijatých rozhodnutí se zabývá velmi početná odborná literatura, není zde toto téma předmětem zvláštního výkladu. Srv. např. MEISSNER, Boris – VEITER, Theodor (ed.): Das Potsdamer Abkommen und die Deutschlandfrage: Berliner Deklaration und Sonderfragen, sv. 2. Wien, Braumüller 1987; TIMMERMANN, Heiner (ed.): Potsdam 1945: Konzept, Taktik, Irrtum? Berlin, Duncker & Humblot 1997; CHURÁŇ, Milan: Postupim a Československo: Mýtus a skutečnost. Praha, Libri 2001.

dne (1. srpna) po neštěstí v Ústí nad Labem-Krásném Březně, tvrdili ministři vnitra a národní obrany Václav Nosek a Ludvík Svoboda ve vládě (aniž však pro to měli nezvratné důkazy), že šlo o „plánovanou sabotážní akci“ německých záškodníků (werwolfů). O jiných možných příčinách ústecké katastrofy ani nehodlali vážněji diskutovat. K tomu lze jen dodat, že ve zprávě z téhož dne o postupu vyšetřování věci armádními orgány stálo: „příčina výbuchu nebyla dosud zjištěna“. Zatímco Václav Nosek požadoval, aby Němci byli odstraněni z Ústí nad Labem a celého okresu (což se uskutečnilo pouze zčásti), vyslovil se generál Svoboda obecně pro „rázný postup proti Němcům“ a urychlené provedení transferu. Vypadalo to tak, jako by ani nezaznamenal, co o postoji Spojenců k dalšímu pokračování nucených migrací Němců řekl dříve Masaryk. Při této příležitosti se Fierlinger a Masaryk ve shodě s obsahem vládních směrnic z 15. června vyslovili proti povšechným opatřením, „při nichž se Němci zavírají a odsunují bez rozdílu“. Přikláněli se k plánovitému postupu, v jehož rámci se měly v první řadě zajistit „nebezpečné elementy“. (84)

V přítomnosti ministra vnitra Václava Noska a filmové kamery podepsal 3. srpna 1945 v půl desáté prezident republiky Edvard Beneš „Ústavní dekret o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské“, jenž byl v principu schválen vládou již 19. června a ještě 13. července mírně pozměněn jejím předsednictvem. Za zmínku stojí fakt, že tato vysoce důležitá a z hlediska praktické realizace transferu vlastně klíčová právní norma nese datum 2. srpna, tedy dne, kdy vešla ve známost Závěrečná zpráva z postupimské konference (s tímto časovým zařazením je dekret rovněž uváděn v předmětné literatuře) (85) Paušální odebrání státního občanství československým Němcům a Maďarům - s výjimkou antifašistů, kteří ovšem sami museli požádat příslušné úřady o jeho zachování, a dalších striktně vymezených skupin lidí, jimž bylo umožněno ucházet se o jeho navrácení - se již v londýnském exilu vnímalo a posléze v různých variantách připravovalo s vědomím, že půjde o stěžejní vnitrostátní právní nástroj, jenž vytvoří předpoklady pro poválečný odsun nežádoucích minorit. Na celkový charakter etapy takzvaného divokého odsunu Němců však ustanovení ústavního dekretu, jenž nabyl účinnosti až 10. srpna 1945, nemohla mít - podobně jako mezinárodní legalizace pozdějšího „soustavného“ vysídlování z rozhodnutí postupimské konference - žádný přímý vliv. Zohlednit je však nutno fakt, že některé názory formulované během příprav a precizace této normy nepochybně poznamenaly koncipování a uskutečňování jiných opatření zaměřených na postavení takzvaně státně nespolehlivých osob. (86)

Ještě předtím, než vešly ve známost závěry postupimské konference, připravilo ministerstvo národní obrany s datem 2. srpna 1945 publikovanou „Směrnicí pro odsun německého obyvatelstva“. V textu byly detailněji rozpracovány náměty, o nichž se jednalo koncem července v hlavním štábu. Armáda hodlala pokračovat v realizaci svého velkoryse pojetého záměru „velkého odsunu“. Bylo nařízeno podat přehled o počtech Němců, kteří se zdržovali v operačních prostorech jednotlivých divizí, nadále udržovat stálý kontakt s orgány Rudé armády a respektovat jejich požadavky co do kvót a vybavení vysídlenců. Současně se ve směrnici uvádělo, že z mezinárodně politických důvodů lze transfer provádět „zatím“ (jako dosud)

pouze všeobecně v prostoru mezi Labem a Božím Darem, a to zásadně vlakovými soupravami z druhé a třetí vojenské oblasti přes první oblast. Z jejího území bylo ovšem možné organizovat i pěší přesuny. Směrnice dále pojednávala o součinnosti armády s civilní sférou (počítalo se s průměrným počtem deseti tisíc odsunovaných osob denně) a také o infrastruktuře odsunových středisek a táborů. Osobní vybavení Němců na cestu se mělo „poskytovat spíše blahovlně“, a to rovněž s odvoláním na potřebu nezavdat příčinu k negativním komentářům v západním tisku. Kritéria výběru lidí pro odsun odpovídala „pořadí naléhavosti“: nacisté s výjimkou osob, u nichž se počítalo s uvalením vazby a trestním postihem; propuštění státní a veřejní zaměstnanci a příslušníci svobodných povolání; živnostníci, zemědělci a dělníci, pokud jich „není nezbyt-

84 Archiv Národního muzea, Praha (ANM), f. Zdeněk Fierlinger (ZF), k. 60, protokol ze zasedání vlády 3.8.1945 včetně referátu Jana Masaryka (příloha) a konceptu jeho odpovědi na spojeneckou nótu; VÚA-VHA, f. VO 1, k. 6, zpráva o vyšetřování ústeckých událostí od 12. divize, postoupená 3.8.1945 dále velitelstvím 1. vojenské oblasti, 2. odd., čj. 587/dův. zprav. 1945. Srv. též KAPLAN, Karel: Pravda o Československu 1945-1948. Praha, Panorama 1990, s. 143 n.; STANĚK, Tomáš: Perzekuce 1945: Perzekuce tzv. státně nespolehlivého obyvatelstva v českých zemích (mimo tábory a věznice) v květnu–srpnu 1945. Praha, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku 1996, s. 33 n., 137; BIMAN, S. – CÍLEK, R.: Poslední mrtví, první živí, s. 206 n.; HRABOVEC, E.: Vertreibung und Abschub, s. 143. V Noskově písemné zprávě pro vládu o ústecké katastrofě (pisatel společně se Svobodou přicestoval na místo 1. srpna) mj. stálo: „Je více než odůvodněno, že jde o více než nešťastné shody náhod, že jde o záměrné rozrušování našeho života.“ Na jiném místě se o explozi v Krásném Březně vyjadřoval ještě kategoričtěji: „Zjistili jsme, že také v případě ústeckém jde o dokonalou organizaci německé podzemní práce. Ujistili jsme, že se stát s pátou kolonou vypořádá velmi rychle a energicky.“ Závěr zprávy pak vyzníval zcela jednoznačně: „Proti viníkům bude postupováno velmi důrazně a také tyto události nutně urychlí organizaci vystěhování všech protistátních a nespolehlivých živlů.“ (ANM, f. ZF, k. 60, protokol ze zasedání vlády 3.8.1945, zpráva V Noska pro předsednictvo vlády z 3.8.1945 (příloha)). K pobytu ministrů vnitra a národní obrany v Ústí nad Labem a jejich tamním vystoupením viz HAVEL, Jan – KAISER, Vladimír – PUSTEJOVSKY, Otfried: Stalo se v Ústí nad Labem 31. července 1945. (Memorabilia ustensis, sv. 9.) Ústí n/L., Město Ústí nad Labem 2005, s. 36 n.

85 AKPR, f. KPR, inv. č. 2551, sign. Z-1725-47, k. 128, úřední záznam Kanceláře prezidenta republiky z 3.8.1945. Prodleva v podpisu dekretu byla zřejmě dána tím, že se ještě 2. srpna objevily některé nejasnosti kolem jeho definitivního znění.

86 První konkrétní (dosti obsáhlé) pokyny k provedení ústavního dekretu č. 33/1945 Sb. přitom ministerstvo vnitra vydalo jako svůj výnos až 24.8.1945 (NA, f. ÚPV-B, sign. 762.3, k. 725). Text byl publikován také ve Věstníku Ministerstva vnitra Čs. republiky (ovšem s datací 15.8.1945), roč. 27, č. 3 (1945), s. 21-26.

ně třeba z důvodů národohospodářských“. Pokyny ministerstva národní obrany počítaly s ponecháním části zemědělců a nepostradatelných pracovních sil v průmyslu (v první řadě horníků), dále též odborníků a osob zasvěcených do výrobních a technologických tajemství. Národní výbory (správní komise) měly všechny Němce žádající o zachování či vrácení československého státního občanství, pokud ovšem mohli svou žádost doložit průkazným materiálem, prozatím z odsunu vyřadit. Směrnice také konstatovala, že „odsun je věcí všech orgánů státní správy“ a že armádní složky jsou jeho „vykonavatelem po stránce technické“. Z toho bylo více než dříve patrné, že vojáci přenechávali hlavní odpovědnost za přípravu a provedení transferu civilním orgánům, konkrétně ministerstvu vnitra. Nadále si však hodlali ponechat iniciativní roli v některých speciálních oblastech (kompetence správních a bezpečnostních úřadů na jedné a armády na druhé straně byly znovu upřesněny, mimo jiné též

pokud šlo o nakládání s majetkem nebo o pravomoci OBZ). (87) Z dalších písemných materiálů zpracovaných ve štábu první vojenské oblasti a u velitelství podřízených útvarů je zřejmé, že se armáda významného podílu na režii „velkého odsunu“ nevzdávala. (88) Svědčilo o tom jak zamýšlené zřízení zvláštního železničního traťového velitelství v Ústí nad Labem, při němž se mělo fakticky vytvořit jakési organizační a řídicí centrum odsunových transportů, tak systematické zkoumání podmínek definitivního zprovoznění pěti odsunových středisek (Děčín-Podmokly, Teplice-Šanov, Most, Chomutov a Kadaň) a čtrnácti odsunových táborů nebo plánování systému přepravy vysídlenců po železnici. (89)

S určitým zpožděním reagovaly na spád událostí směrnice vydané velitelstvím třetí vojenské oblasti pro Moravu a Slezsko z 10. srpna 1945, jež na tamní podmínky aplikovaly zásady obsažené ve výnosu Hlavního štábu ministerstva národní obrany z 2. srpna. Předpokládalo se v nich, že z Moravskoslezské země bude možné vyvézt v průměru tři až čtyři tisíce osob denně. S obnovením hromadného odsunu v dílčím způsobem korigované podobě počítal výnos ostravské expozitury Moravskoslezského zemského národního výboru z téhož dne. V textu byly zopakovány zásady známé již z dřívějších instrukcí (například pokud šlo o registraci německého obyvatelstva podle odsunových kategorií), objevila se zde i zmínka o potřebě „zamezit přehmatům a nepřístojnostem“, které vyvolávaly z hlediska státního zájmu nežádoucí pozornost domácí i zahraniční veřejnosti a vedly k různým stížnostem a nepříznivým tiskovým komentářům. Výnos také zevrubněji charakterizoval okruh těch Němců, kteří se do odsunových transportů neměli zařazovat. Šlo o následující skupiny: osoby dosud vyňaté z dosahu restriktivních opatření na základě prošetření bezpečnostními orgány; osoby, jejichž žádosti o vynětí nebyly dosud vyřízeny; děti rodičů, jejichž žádosti o vyřazení z odsunu se zkoumaly (ponechání dětí ve věku do čtrnácti let bylo vázáno na podmínku, že s tím budou dobrovolně souhlasit jejich rodiče); sirotci, o které se mohli postarat příbuzní z řad Čechů nebo které mohly zaopatřit orgány okresní péče o mládež; osoby starší padesáti let, po-

87 VÚA-VHA, f. VO 1, k. 4, „Směrnice pro odsun německého obyvatelstva“ z 2.8.1945, HŠ MNO, čj. 657/dův. 1.odd.45 (podepsán generál Svoboda). Funkcí přednosty zvláštní odsunové skupiny ve štábu první vojenské oblasti byl 6. srpna pověřen plukovník Vilém Sýkora (velitelství 1. oblasti, čj.27042/dův. 1.odd.45). Ludvík Svoboda informoval vládu o vydaných pokynech nepřímo 3. srpna. Řekl, že se odsun provádí „podle určitého plánu“, jehož záměrem je, aby republiku opustili „v první řadě nebezpeční lidé“. (ANM, f. ZF, k. 60, protokol ze zasedání vlády 3.8.1945.) Tezi, jež se někdy objevuje v odborné literatuře (viz BIMAN, S. – CÍLEK, R.: Poslední mrtví, první živí, s. 205; HRABOVEC, E.: Vertreibung und Abschub, s. 145 n.), že usnesení kabinetu z 3. srpna vlastně vycházelo ze směrnice ministerstva národní obrany z předchozího dne, nelze zcela spolehlivě ověřit. Je však pravděpodobné, že vyhotovení těchto pokynů utvrdilo vládu v úmyslu dát svolení k pokračování vysídlovacích akcí navzdory požadavku Spojenců pozastavit dosavadní postup, vyjádřenému ve 13. článku Závěrečné zprávy z Postupimi. Nelze úplně vyloučit možnost, že směrnice MNO byla stejně jako ústavní dekret o státním občanství opatřena zpětně symbolickým „postupimským“ datem.

88 Dokládají to materiály ze srpna a září 1945, jež obsahuje f. VO 1, např. v kartonech 4 a 48-50.

89 Tamtéž, dokumentace velitelství VO 1: přílohy (C. 1-5) k čj. 187/taj. 1.odd.45 z 6.8.1945 a čj. 26955/dův. 1.odd.45 (zpracováno 8.8.1945), výnos HŠ MNO z 6.8.1945, čj. 772/dův. 5.odd. 45 jako doplněk ústředních směrnic z 2. srpna, další dodatek z 13.9.1945 aj. Zvláštní velitelství v Ústí nad Labem, které měla zřídit první vojenská oblast jako určité centrum všech prací souvisejících s realizací transferu a do jehož čela měl být postaven major Antonín Příhoda, se ještě do poloviny listopadu 1945 nepodařilo uvést do života (velitelství VO 1, čj. 28501/ dův. 1. odd.45, zpracováno 17.11.1945).

kud se v době nesvobody „chovaly slušně" a vychovávaly své děti česky; prokazatelní antifašisté; nepostradatelné pracovní síly. (90)

Za daných okolností bylo logické, že ministerstvo národní obrany i ostatní zainteresované resorty nevyvíjely větší iniciativu s cílem přerušit probíhající vysídlování; to si ostatně, jak jsme uvedli, nepřála ani vláda jako celek. Formulaci o pozastavení transferu přijatou v Postupimi oficiální místa ani tisk speciálně nepřipomínaly. Začátkem srpna 1945 nařídilo velitelství první vojenské oblasti okamžitě zastavit odsuny, které přes některé přechody na Šluknovsku směrem do prostoru osídleného Lužickými Srby prováděl až do konce července z operačního území dvanácté a třinácté divize osmadvacátý a zčásti též šestatřicátý pěší pluk. (91) Na jiných frekventovaných úsecích ovšem pokračovalo přejímání vysídlovaných Němců vcelku nerušeně, přičemž důstojníci Rudé armády kladli podle dobových zpráv důraz na to, aby „transporty nedocházely ve zbědovaném stavu". Jejich příjezd se měl hlásit osmačtyřicet hodin předem, požadovala se písemná dokumentace včetně potvrzení o lékařské prohlídce. Každá osoba měla mít potraviny na pět až sedm dní a obnos ve výši sto říšských marek. Pokud nebyly tyto podmínky splněny, mohly být transporty vráceny nazpět.

Sověti se však stále očividněji identifikovali s postupimským požadavkem odložit další hromadné vysídlování na pozdější dobu. Přerušeni „evakuace" Němců z Československa, jež se uskutečňovala pouze díky víceméně vstřícnému postoji velitelů Rudé armády, se čím dál tím jasněji jevilo jako nevyhnutelné. Množily se stížnosti na předem nedohodnuté a nezajištěné akce, na významu nabývala také kritika přicházející ze Západu. V sovětském okupačním pásmu v Německu se začaly markantně projevovat potíže s umístěním, zásobováním a zdravotním stavem utečenců a vyhnanců. Obzvlášť složitá byla například situace v oblasti Žitavy, kam byli „vyhošťováni" Němci až od Opavy nebo Českých Budějovic. Do poloviny srpna 1945 se tady nahromadilo na padesát tisíc vystěhovalců a počet obyvatel ve městě, v jeho okolí a také ve Zhořelci se údajně zvýšil o téměř sto tisíc. V úseku sovětské zóny přiléhajícím k Teplicku (Dippoldiswalde) byl 7. srpna transport velitelem Rudé armády zablokován s hrozbou, že Sověti uzavřou celou hranici, nezastaví-li československá strana ihned „evakuace". Velitelství prvního sboru poté nařídilo, aby byly až na další rozhodnutí veškeré německé transporty zastaveny, o čemž se mělo současně uvědomit rovněž velitelství druhého sboru. Přes Děčín ale pokračoval odsun ještě předchozího dne bez problémů, a proto první sbor vydal příkaz, aby transporty které byly již na cestě, směřovaly do Děčína. Tam je pak Sověti ještě několik dní přijímali, ovšem ve zvolněném tempu. Podobná situace panovala i na některých jiných hraničních přechodech, kam byli vysídlení dopraveni a odkud pak, většinou pěšky, pokračovali přes „zelenou hranici". Důstojníci Rudé armády v saském příhraničí přitom československou stranu stále častěji výslovně upozorňovali na nutnost dodržovat postupimské ustanovení o dočasném přerušeni odsunu, mimo jiné s poukazem na přeplněná přijímací střediska na německém území. Na to zřejmě reagoval výnos ministerstva národní obrany z 8. srpna, jenž nařizoval další vysídlovací akce okamžitě zastavit. Přípravy na chystaný „velký odsun" však měly nadále pokračovat. (92)

Po ještě relativně intenzivních migracích z první poloviny srpna se v dalších týdnech frekvence i velikost jednotlivých transportů nebo skupin Němců nuceně opouštějících svůj domov pěšky znatelně snižovaly. Přesto je třeba uvést, že od 30. července do konce srpna 1945 bylo jen z obvodu první vojenské oblasti v Čechách „evakuováno" ještě přes sto tisíc Němců. (93) Šlo zejména o důsledky vysídlovacích akcí v severních Čechách. K nejdůležitějším místům, přes něž Sověti dosud povolovali stěhování, patřily například obce a osady Český Jiřetín, Reizenhain, Gaising, Lobendava a Dolní Poustevna. (94) Když se zástupci výše zmíněné Meziministerské a zemské pohraniční komise sešli 20. srpna ve Frýdlantu s představiteli tamní okresní správní komise, vojenské posádky a místních bezpečnostních složek, vyslal její člen major Alois Hak, delegovaný ministerstvem národní obrany, posádkovému veliteli „instrukci, jakým způsobem možno provádět vyhošťování i v době přítomné", přičemž doporučil „použití přechodů, kde Rusové nekladou námitky". O den později tuto výzvu zopakoval. (95) V rozkaze velitelství první vojenské oblasti z 27. srpna o činnosti odsunových středisek stálo, že „z technických a politických důvodů je možno provést přesídlování Němců z našeho území pouze do sovětské-

90 VÚA-VHA, f. VO 1, k. 4, výnos velitelství 3. oblasti z 10.8.1945, čj. 4138 dv. /1. odd.45 s přílohou „Směrnice pro odsun německého obyvatelstva“; Zemský archiv Opava (ZA Opava), f. Expozitura Moravskoslezského ZNV v Moravské Ostravě (EZNV), odb. II/B, k. 294, čj. 133/6/dův. 45.

91 VÚA-VHA, f. VO 1, k. 49, výnos velitelství první oblasti ze 4.8.1945, čj. 381/1 taj. 1.odd.45.

92 BIMAN, S. – CÍLEK, R.: Poslední mrtví, první živí, s. 205-207; STANĚK, T.: Perzekuce 1945, s. 35-38. K požadavkům velitelů Rudé armády viz VÚA-VHA, f. VO 1, k. 4, materiály velitelství prvního sboru (příloha č. 5) k čj. 187/taj. 1.odd.45 z 6.8.1945; k. 49, zpráva velitelství VO 1-štáb, 2.odd., pro velitelství VO 1, 1.odd. ze 7.8.1945, čj. 1230/taj. zprav. 1945; k. 50, telegramy důstojníka československé armády z Hřenska velitelství VO 1 z 10.-14.8.1945. O situaci na Šluknovsku vypovídá dokumentace v kartonu 49. Výnos HŠ MNO k zastavení odsunu viz tamtéž, f. VO 2, k. 1, kronika 2. vojenské oblasti; viz též f. MNO, HŠ, 1. odd., čj. 582 a 590/taj.hl.št/1.odd., k. 19 (B); f. Styční důstojníci, k. 1; f. Skupina pro odsun Němců (SPON), k. 11, čj. 3812/45 (B).

93 Tamtéž, f. VO 1, k. 50, příloha č. 1 o postupu vysídlování Němců v srpnu 1945 ke zprávě velitelství VO 1 o všeobecné situaci v srpnu, čj. 513/taj. 1.odděl.št.1945, nedatováno. V příloze (tabulka počtů) se píše o 103 466 vysídlených Němcích v období od 30.7. do 31.8.1945.

94 Rukopisný chronologický soupis Adriana von Arburg zaznamenává v době od 1. do 8. srpna celkem 35 jednotlivých odsunů a v rozmezí od 9. do 31. srpna pak dalších 63 (mezi nimi jsou ovšem zachyceny také některé přesuny do vnitrozemí). V září se podle tohoto pramene odehrálo 22 a v říjnu 15 odsunových akcí (s 1289 vysídlenými).

95 NA, f. Otakar Machotka, k. 9, zpráva majora A. Haka pro ministerstvo národní obrany o jeho činnosti v okrese Frýdlant mezi 20. a 22. srpnem 1945.

ho okupačního pásma, všeobecně mezi Labem a Božím Darem". To by nasvědčovalo tomu, že armádní autority, někde i v součinnosti s lokálními civilními orgány, ještě koncem srpna nijak zvlášť netrvaly na omezení těchto akcí, nyní již v principu podnikaných „načerno". (96) V některých dřívějších pojednáních o dané problematice se tyto skutečnosti buď zamlčovaly a všelijak překrucovaly, nebo přímo popíraly. (97) Brigádní generál Josef Beránek později uváděl, že začátkem srpna 1945, kdy hromadné vysídlování mělo být zastaveno, v něm expožitura Zemského národního výboru v Moravské Ostravě nadále pokračovala, „aniž by se vyčkalo nařízení z Brna". (98) Angažmá nižších orgánů státní správy (někdy i s výpomocí vojáků) při provádění přesunů německého obyvatelstva v menším rozsahu přes hranici s Rakouskem bylo zřejmé v některých jihomoravských obcích. Takové počínání pochopitelně vyvolávalo promptní protesty, jež Vídeň adresovala československé straně. (99) Aby se napříště předešlo nepříjemnostem na diplomatickém poli, nařídilo ministerstvo národní obrany již 4. srpna velitelstvím druhé a třetí vojenské oblasti ihned zastavit svévolné odsuny směřující na rakouské území. (100) Ministerstvo vnitra vydalo analogické instrukce se zpožděním až 28. srpna. (101)

Otevřená zůstává otázka, zda ústřední civilní orgány státní správy (zejména ve věci plně kompetentní ministerstvo vnitra) vůbec vydaly podřízeným úřadům včetně bezpečnostních složek nějakou jednoznačnou směrnici k zastavení vysídlovacích akcí v dosavadní podobě, jež by se týkala celého prostoru historických zemí. Žádné takto koncipované instrukce se totiž doposud nepodařilo v archivní dokumentaci nalézt. Získané poznatky spíše naznačují, že tehdejší centrální pokyny takovou přímou výzvu neobsahovaly (poměrně pozdní nařízení resortu vnitra o zastavení odsunů do Rakouska je jistou výjimkou), i když se v materiálech

armádní i civilní provenience občas objevily zmínky o tom, že se vysídlování „zatím“ neprovádí, že je přerušeno a podobně. Zdá se, že impulsy tohoto druhu pronikaly na nižší úrovně různými cestami a že měly převážně lokální, respektive užší regionální určení.

Ještě v září a říjnu se odehrály v Čechách některé dílčí vysídlovací akce, jež většinou zorganizovaly útvary dvanácté divize. Podle statistiky sestavené první vojenskou oblastí bylo z jejího území během září vystěhováno 3646 Němců. (102) Ani v příhraničních terénech jižní Moravy nepanoval tehdy úplný klid, i když se nadřízené civilní orgány mezitím rozhodně zasazovaly o to, aby stěhování početnějších skupin osob přes československo-rakouskou hranici ustalo (bránit se ovšem nemělo jejich předem nahlášenému přemísťování do táborů nebo na práce). (103) Dokonce ještě i v prosinci byly zaznamenány případy nekoordinovaných odsunů z některých lokalit. (104) Na podzim 1945 však začal hrát významnější roli takzvaný dobrovolný odsun, jehož rámcové podmínky — včetně zásady, že takové akce musejí být dohodnuty se spojeneckými vojenskými orgány — byly poprvé z centra stanoveny výnosem ministerstva vnitra z 10. září. (105) V řadě případů se však nedá zcela jed-

96 VÚA-VHA, f. VO 1, k. 50, čj. 465/taj.l.odd., rozkaz velitelství VO 1 z 27.8.1945; rovněž f. MNO, HŠ, 7. odd., čj. 30/taj., k. 62 (B) a f. SPON, k. 23, inv. č. 92.

97 Srv. např. formulaci hrubě zkreslující dobovou realitu, podle níž Československo požadavku na zastavení odsunu „vyhovělo a zastavilo odsun, jakmile získalo kontrolu v pohraničních oblastech státu“, s dodatkem, že se „transferování“ Němců užívalo jen v omezeném rozsahu „jako prostředku ke ‚zmírnění přílišné aktivity‘ nacistického podzemí v některých částech pohraničí, především tam, kde se mu dostávalo široké podpory od místního německého obyvatelstva“ (KLUČINA, Petr ad. (ed.): Vojenské dějiny Československa, sv. 5. Praha, Naše vojsko 1989, s. 99).

98 STANĚK, T: Perzekuce 1945, s. 37.

99 Podrobněji k tomu viz HRABOVEC, Emilia: Neue Aspekte zur ersten Phase der Vertreibung der Deutschen aus Mähren. In: PLASCHKA, Richard G. ad. (ed.): Nationale Frage und Vertreibung in der Tschechoslowakei und Ungarn 1938-1945: Aktuelle Forschungen. Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften 1997, s. 117-140; též: Vertreibung und Abschub, s. 147; STANĚK, T.: Perzekuce 1945, s. 153-159.

100 VÚA-VHA, f. VO 3, k. 3, velitelství 3. vojenské oblasti, opis telegramu od HŠ MNO čj.705/dův.45 (rukou datováno 4.8.1945); originál telegramu tamtéž, f. MNO, HŠ (B). V telegramu velitelství 3. oblasti zaslaném na ministerstvo národní obrany z 6.8.1945, v němž bylo hlášeno provedení tohoto rozkazu, je telegram MNO opatřen datem 5.8.1945 (tamtéž, f. VO 3, k. 3). Velitelství pátého sboru, dislokovaného na jižní Moravě, vydalo příkaz k okamžitému zastavení odsunu do Rakouska 4. srpna, o dva dny později jej pak zopakovalo dosud neznámé armádní místo (tamtéž, f. SPON, k. 11, čj. 3845/45, čj. 3802 a 3805/taj.45 (B)).

101 NA, f. MV-D, k. 216, výnos ministerstva vnitra z 28.8.1945 o zastavení nuceného odsunu do Rakouska.

102 VÚA-VHA, f. VO 1, k. 50, příloha č. 1 o postupu vysídlování Němců v srpnu 1945 ke zprávě velitelství 1. oblasti o všeobecné situaci v září, čj. 594/taj.1.odděl.št.1945, nedatováno.

101 Brněnský Zemský národní výbor 11.9.1945 konstatoval, že ještě stále přicházejí stížnosti na „samovolné“ odsuny do Rakouska, jež provádějí místní národní výbory některých obcí. (NA, I. MV-NR, sign. B-300, k. 7445, výnos ZNV Brno z 11.9.1945, intimovaný též Hlavním velitelstvím SNB 19.9.1945; AMV-Ka, f. A 15, inv. j. 13.)

104 VÚA-VHA, f. VO 1, k. 6, nedatovaný záznam velitelství 1. oblasti. Konkrétně se uvádělo vysídlení 150 Němců z okresu Kadaň, kteří přibyli 8. prosince do Vejprty, kde jim však bylo v přechodu hranic zabráněno. Skupina osob, nedostatečně vybavených oděvem, potravinami a platnými osobními dokumenty, se pak u Křimova (okres Chomutov) pokusila dostat do Saska.

105 ZA Opava, f. EZNV odb. II/B, k. 155, výnos ministerstva vnitra čj. Z-17468/45. Podmínky „dobrovolného odsunu“ pak detailněji upravoval oběžník ministerstva vnitra z 18.10.1945. K povolení odchodu bylo zapotřebí získat souhlas místních správních a bezpečnostních orgánů. Žadatelé také museli prokázat, že spojenecké úřady nemají proti jejich příchodu žádné výhrady. V úvahu pro tuto akci připadaly pouze osoby, jež disponovaly potvrzením o tom, že se nijak neprovinily, naopak setrvat museli lidé pracující v důležitých podnicích a provozech. Vyvážet se mohla zavazadla do 30 kg a potraviny na sedm dní, zakázán byl převoz peněžní hotovosti a cenností. Dopravu si museli „dobrovolníci“ vystěhovalci hradit z vlastních prostředků. (NA, f. MV-D, k. 215.) Přibližně ve stejné době byly rovněž vymezeny předběžné předpoklady pro „dobrovolné“ vysídlení německých antifašistů.

noznačně určit, v jakém stupni byly tyto migrace menších skupin Němců skutečně; výsledkem „dobrovolného“ motivace. Oběžník ministerstva vnitra ze 17. října připomínal, že „jakékoliv místní provádění odsunu je té doby nepřijatelné“ a že spojenecké orgány zatím žádné větší transporty nepřijímají. Provádění „neoprávněných a samovolných“ akcí lokálními úřady bylo zřejmě ovlivněno zprávami, podle nichž Spojenecká kontrolní rada pro Německo již vypracovala odsunový plán. (106) O nějakém samostatném rozhodnutí k opuštění původních bydlišť nelze pochopitelně vůbec hovořit v případech, kdy byli Němci, často v hojném počtu, přepravováni; do jiných míst na československém území s cílem využít je jako levné pracovní síly, především v zemědělských oblastech. Pokud jde o nucené migrace za hranice, neodpovídá pravdě mnohdy v české i v německojazyčné literatuře opakované klíše, že „Postupim“ vlastně udělala tečku za takzvanými divokými („živelními“, „neorganizovanými“) odsuny. (107) Nezvratná fakta totiž svědčí o tom, že trvaly až do, podzimu 1945. Období, v němž docházelo k postupnému, místně však nerovnoměrnému zastavení vysídlovacích akcí tohoto druhu, lze zhruba vymezit od konce srpna do října 1945.

Na závěry postupimské konference reagovala Praha 16. srpna zvláštní nótou adresovanou diplomatickým zástupcům Velké Británie a Francie. Neobjevily se v ní žádné razantnější formulace, jež byly navrhovány ještě na zasedání vlády 3. srpna, ale explicitně ani žádné komentáře k požadavku Spojenců dočasně přerušit hromadné migrace. Československá strana vyjádřila svůj zájem na pokud možno brzkém zahájení transferu, aby mohl být dokončen v časové lhůtě přibližně jednoho roku. (108) Zřejmě při předávání nóty ovšem britský velvyslanec Philip Nichols Vladimíru Clementisovi sdělil (podle svých slov hovořil již v podobném duchu také s prezidentem Edvardem Benešem), že uskutečnění rozsáhlého vysídlení německého obyvatelstva dříve než do dvou let nebude pravděpodobně možné, a že proto nelze očekávat okamžité uvolnění zastaveného odsunu. (109) V kontextu určitého uklidnění domácí situace, ale současně též narůstající kritiky přicházející ze Západu, v níž zaznívaly znepokojené hlasy poukazující na nedodržování zásady o pozastavení transferu, jak byla dohodnout v Postupimi (takové protesty se objevily v tisku, v britském parlamentu i ve vystoupení Winstona Churchilla), je třeba posuzovat obsah projevu předneseného prezidentem republiky v Mělníku 14. října 1945. Edvard Beneš se tehdy (podobně jako již 15. června, tedy o čtyři měsíce dříve, v Plzni) pokoušel mírnit vášně a nepřímě se dotkl i tvrdostí a excesů z nedávné doby. Současně připomínal, že v budoucnu musí být postup při odsunu Němců „lidský, slušný, správný, morálně odůvodněný, přesně plánovaný a se všemi spojenci pevně dohodnutý“. Kdo by se těmito zásadami neřídil, měl být „velmi rozhodně volán k pořádku“. O imperativní nutnosti zbavit se většiny německého obyvatelstva ovšem nemohlo být pochyb, což ilustrovalo prezidentovo kategorické konstatování: „Naši Němci do říše odejít musí a v každém případě odejdou. (110) V Benešově poselství Prozatímnímu národnímu shromáždění z 28. října se pak objevila i myšlenka, jež měla mít pro přístup k německému obyvatelstvu v následujícím období rozhodující váhu: „Rozumí se, že ty menšiny, které odmítnou do svého národního státu se vrátit, budou definitivně přenechány národnostní asimilaci státu druhého.“

(111) V různých formách manifestovaná vůle prosadit v úplnosti vytčené záměry při řešení „německé otázky“ sjednocovala tehdy všechny složky československé politické reprezentace.

Možnosti brzkého obnovení transferu sondoval 27. srpna 1945 v Berlíně u maršála Georgije K. Žukova a generála Vasilije D. Sokolovského generál František Hrabčík, velitel československé mise při Spojenecké kontrolní radě. Žukov jej ujišťoval o tom, že bude všemožně pomáhat při „evakuování“ všech Němců z Československa, a odvolával se přitom na pokyny z Moskvy. Svůj souhlas ovšem vázal na podmínku, aby byli vysídlení rozděleni rovnoměrněji na celém německém území. Rovněž připomínal, že je třeba připravit akci v delším časovém rozmezí, projednat všechna konkrétní ve Spojenecké kontrolní radě a více do věci zapojit západní spojence. Žukov nicméně naznačil, že by se odsun mohl eventuálně provést i proti jejich vůli, a zdůraznil, že Sovětský svaz má na něm stejný zájem jako Československo. Pro jeho představitele to byla – přes všechny výhrady ke zbrždění vysídlovací akce – v zásadě dobrá zpráva. Žádost přednesenou generálem Hrabčíkem, aby po dvouměsíční přestávce mohl částečný odsun německého obyvatelstva (uvažovalo se o asi deseti procentech všech Němců určených pro vysídlení, tj. přibližně o dvou stech tisících osobách považovaných za zvláště „nebezpečné“) pokračovat až do konečného vyřešení celé otázky, však maršál odmítl s tím, že se sovětské okupační pásmo potýká s přílivem značného množství Němců z území spravovaného Poláky. Vcelku kladně naopak posoudil možnost převzít z československého území zhruba

106 Tak např. ve zprávě 1. oddělení štábu VO 1 z 20.10.1945 stálo, že oblastní velitelství v Krásné Lípě nařizuje jednotlivým správním komisím šluknovského okresu, aby pokračovaly ve „vyhošťování“ Němců. Současně se zde sdělovalo, že odsun probíhá bez incidentů a že orgány Rudé armády přejímají vysídlence bez potíží. (VÚA-VHA, f. VO 1, k. 6, zpráva 1. odd. VO 1 čj. 29.606/dův.) K oběžníku ministerstva vnitra ze 17.10.1945 viz STANĚK, T.: Perzekuce 1945, s. 39.

107 V řadě publikací se pojetí „Postupimi“ jako cézury vývoje odráží i ve struktuře kapitol, do nichž je výklad rozvržen (srv. např. SCHIEDER, T. (ed.): Dokumentation der Vertreibung..., sv. IV/1 a IV/2).

108 Text noty v angličtině viz KRÁL, V (ed.): Die Deutschen in der Tschechoslowakei 1933-1947, dok. č. 452, s. 561 n.

109 KAPLAN, K. – ŠPIRITOVÁ, A. (ed.): ČSR a SSSR 1945-1948, s. 110, Clementisův záznam o rozhovoru.

110 Prezident dr. Edvard Beneš na Mělníce 14. října 1945. Mělník 1945, s. 7-10; viz též Mladá fronta, (16.10.1945), s. 2.

111 Edvard Beneš národu: Z projevů presidenta republiky dr. Edvarda Beneše v letech 1945-1946. Praha, Zemská rada osvětová 1946, s. 54; viz též Mladá fronta, (29.10.1945), s. 3.

sto čtyřicet tisíc říšskoněmeckých příslušníků. Také v této věci si však Žukov ještě vyhradil, že konečné stanovisko bude konzultovat se svým štábem. (112)

V československých armádních kruzích se v té době sice dále pracovalo na ambiciózních plánech, ale bylo již zcela zřejmé, že organizace odloženého „velkého odsunu“ případně v první řadě civilním resortům, především ministerstvu vnitra a právě vytvářené struktuře orgánů zemědělského i nezemědělského osídlování. V ministerstvu národní obrany vznikl ještě s datem 14. září 1945 návrh na vytvoření zvláštního Úřadu pro řešení německé a maďarské

otázky, jenž měl být podřízen i vládě jako instituce budovaná „po způsobu vojenském“ (v textu se mimo jiné hovořilo o transferu jako „trestním opatření proti viníkům na válce“), ale tyto propozice představovaly vzhledem ke změněné situaci jistý anachronismus a stály již mimo hlavní proud příprav takzvaného soustavného odsunu. (113)

V říjnu 1945 znatelně pokročily přípravy Spojenecké kontrolní rady pro Německo na „organizovaný transfer“. Československá strana byla 5. října požádána o zpřesnění počtu Němců, kteří měli být odsunuti. Ministr zahraničí Jan Masaryk americkému velvyslanci v Praze Laurenci Steinhardtovi 24. října sdělil, že se předpokládá odchod asi dvou a půl milionu osob. Použil tak „pro jistotu“ záměrně číslo, jež bylo vyšší než skutečný počet Němců, kteří tehdy ještě pobývali v zemi. (114) V Hlavním štábu ministerstva národní obrany, kde „evakuační“ agendu vedl plukovník František Dastich, se zřejmě stále pomýšlelo na postup, jenž nemohl být v souladu s intencemi vyjádřenými v třináctém článku Závěrečné zprávy z postupimské konference. Šlo totiž o to, aby se ještě podařilo dostat nějaké vysídlence do sovětské okupační zóny v Německu. Československý repatriční důstojník hlásil 24. října z Drážďan, že po dohodě s vojenskou správou země Sasko jsou prý Sověti ochotni přijímat fakticky ihned na hranicích další Němce. V hlášení se objevila také informace o stížnostech orgánů Rudé armády na neorganizované vystěhovávání jednotlivců a malých skupin osob z české strany. Ještě předtím, než po dvou dnech přišla zpráva, že výše zmíněné ujednání neplatí, se plukovník Dastich také snažil zjistit, na čí rozkaz jednal sovětský velitel v Drážďanech a jestli ono avizované ujednání „je ... oficiální, závazné pro všechny Spojence, nebo jen pro RA jako dosud načerno“. (115)

Spojenecká kontrolní rada konečně 20. listopadu 1945 schválila zásady organizovaného transferu německého obyvatelstva z Polska, Maďarska a Československa. Současně byly stanoveny také kvóty vysídlenců pro jednotlivá okupační pásma v Německu. (116) Vlastní „systematický“, mezinárodně garantovaný odsun Němců z Československa byl poté, co vláda po delších diskusích schválila v prosinci zevrubné směrnice a dojednala (nejprve s Američany) příslušné podmínky, zahájen 25. ledna 1946. (Specifické otázce odchodu části antifašistů na sklonku roku 1945 nevěnujeme na tomto místě pozornost.) Do konce šestačtyřicátého roku opustily republiku v rámci této akce ve směru do americké a sovětské okupační zóny v Německu celkem asi dva miliony osob. (117) To již ale byla jiná kapitola této pohnuté doby, jež přesahuje rámec našeho tématu. (118)

Rozsah „evakuace“ roku 1945

Stanovit počet Němců a vůbec osob, jež za ně byly v daném období považovány a tou či onou cestou opustily české země v etapě od konce války do podzimu pětáctýřicátého roku, je úkol značně obtížný a v úplnosti takřka nesplnitelný. Především již prakticky nelze rekonstruovat rozsah utečenecké viny, tj. vystěhování, k němuž se mnozí více či méně dobrovolně rozhodli sami a podnikli je bez přímé participace vznikajících orgánů československé státní moci. Motivy útěku mohly být přirozeně značně různorodé. Souvisely jak s dosavadními individuálními osudy konkrétních osob a jejich představami o budoucnosti po konečné porážce nacistic-

112 AKPR, f. KPR, inv. č. 2495, sign. D-2902, zpráva přednosty Vojenské kanceláře prezidenta republiky generála Oldřicha Španiela z 5.9.1945 pro prezidenta Beneše o pozvání maršála Žukova do Prahy a o průběhu rozhovoru z 27. srpna v Berlíně. Viz též KAPLAN, K. – ŠPIRITOVÁ, A. (ed.): ČSR a SSSR 1945-1948, s. 122 n.; BIMAN, S. – CÍLEK, R.: Poslední mrtví, první živí, s. 207-210 (autoři vycházeli z alternativní zprávy o rozhovoru uložené ve VÚA-VIA, f. MNO, HŠ, k. 62, 7. odd., čj. 67/dův).

113 NA, f. ÚPV k. 938, sign. 1221/5, námět ministerstva národní obrany (signoval plukovník justice S. Korbel).

114 KUČERA, J.: „Žralok nebude nikdy tak silný“, s. 64.

115 VÚA-VHA, f. VO 1, k. 51, čj. 653/taj. Ke kritice některých akcí realizovaných správními orgány viz např. sdělení přijaté velitelstvím 1. oblasti 16.10.1945 o vrácení transportu, jež vypravil Okresní národní výbor v Moravské Třebové ze Svitav, orgány Rudé armády z Žitavy do Hrádku nad Nisou (čj. 29606/dův. 1.odd.45) nebo hlášení repatričního důstojníka z Děčína-Podmokel, adresované Osidlovacímu úřadu v Praze, z 20.11.1945 o protestech Rudé armády proti odesílání „neorganizovaných transportů“ a potřebě zjednat v tomto směru nápravu (tamtéž, f. HŠ MNO, čj.2153/dův. 7.odd.45). Podle této zprávy si Němci u velitelů Rudé armády „stěžovali na špatné zacházení v ČSR“.

116 BIMAN, S. – CÍLEK, R.: Poslední mrtví, první živí, s. 205.

117 VÚA-VHA, f. VO 1, k. 4, čj. 1315/dův. 1.odd.45, zpráva HŠ MNO z 3.10.1945 o přípravě definitivních směrnic pro provedení „systematického odsunu“ v gesci ministerstva vnitra; též čj. 1601/dův. 5.odd.45, zpráva z 11.10.1945 o „úkolech dosud prováděných za resort ministerstva vnitra vojenskou správou“ aj. Směrnice k realizaci tzv. soustavného odsunu (transferu) byly projednávány ve vládě 30. listopadu a 14. prosince a v definitivní podobě rozeslány jako oběžník ministerstva vnitra 31.12.1945. (Srv. k tomu dokumentaci v NA, f. MV-NR, k. 1566; k přípravám tzv. organizovaného odsunu souhrnně viz STANĚK, T.: Odsun Němců z Československa 1945-1947, s. 98-116.)

118 K „postupimskému vysídlování“ v roce 1946 a situaci německého obyvatelstva v českých zemích v následujících letech viz např. přehledné práce Tomáše Staňka Odsun Němců z Československa 1945-1947 a Německá menšina v českých zemích 1948-1989 (Praha, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku – Panevropa 1993) a Adriana von Arburg Zwischen Vertreibung und Integration.

kého Německa, tak s jednotlivými stránkami tehdejší extrémní situace. Strach z potrestání za skutečné přečiny a zločiny, obavy z šikanování kvůli pouhé národnosti nebo z nerozlišující odplaty a Rudé armády, perspektiva životní nejistoty smíšená s jiskřičkou naděje, že ztráta domova sice hrozí, ale nemusí být definitivní, ovlivňovaly zřejmě takovou volbu nejčastěji. Zejména v případě severní Moravy a Slezska, kde nacistické okupační úřady nařídily evakuaci větších skupin německého civilního obyvatelstva, nelze dostatečně přesně rozlišit, zda jeho migrace byly důsledkem právě tohoto opatření před koncem války nebo tak či onak dobrovolným aktem. Dále je třeba uvést, že doposud nebyly dostatečně prozkoumány přesuny válečných zajatců, jež se odehrávaly pod kontrolou spojeneckých jednotek nebo československých ozbrojených formací a jež tehdy tvořily svébytnou součást masového pohybu lidí v prostoru českých zemí. Obeznamení s relevantními prameny různého druhu ukazuje, že statistické vyhodnocení tohoto pohybu by si vyžádalo nejen ohromné úsilí, jež by ani nemuselo vest k žádoucím výsledkům, ale též vypracování a aplikaci poněkud odlišných metodik pro sledování migrací říšských Němců, starousedlíků, válečných zajatců a dalších větších skupin obyvatelstva. Orientační údaje jsou k dispozici v případě „repatriace“ říšskoněmeckých příslušníků včetně běženců ze Slezska nebo Volksdeutsche, tj. osob německé národnosti přistěhovaných či uprchnuvších do českých zemí ze Slovenska a regionů východní a jihovýchodní Evropy. U těchto kategorií německé populace nelze pro označení formy jejich vysídlení jednoznačně používat přívlastky „dobrovolné“ nebo naopak „vynucené“. Šlo většinou o lidi, kteří se v českých zemích zdržovali pouze po omezenou dobu a kteří často předtím svůj domov nenávratně ztratili.

Začátkem června 1945 se například podle některých zpráv zdržovalo v oblasti kontrolované americkou armádou asi dvě stě šedesát tisíc uprchlíků a dalších osob bez domova (Displaced Persons), z toho zhruba dvě stě dvaadvacet tisíc Němců. Do amerického okupačního pásma v Německu byly v této době denně odtransportovány dva až čtyři tisíce běženců. Ti Němci, kteří měli původní bydliště v sovětské nebo britské zóně za hranicemi Československa (zhruba sto dvacet tisíc osob), však zpočátku nemohli být tímto směrem vypraveni. (119) V červenci se na území obsazeném Američany pořád ještě nacházelo přibližně dvě stě tisíc německých uprchlíků

(hlavně ze Slezska), jejichž přeprava do Bavorska probíhala od počátku června jen velmi zvolna. (120) Ještě v říjnu 1945 se jejich počet údajně pohyboval kolem osmdesáti tisíc. (121) Z některých okresů jižních Čech (Jindřichův Hradec, Český Krumlov a jiné) odjížděly také transporty do Rakouska. Ze souhrnu nikoli kompletních hlášení okresních správních orgánů (chyběly například zprávy z Chebska, kde se vyskytoval značný počet utečenců) lze usuzovat, že do poloviny prosince 1945 opustilo prostor druhé vojenské oblasti (Čechy-jih) přes státní hranici asi sto šedesát až dvě stě tisíc Němců, z toho přinejmenším sto až sto čtyřicet tisíc přímo z těch okresů, jejichž celé území se nacházelo v obvodu působnosti správy americké armády. (122)

V popředí našeho zájmu ovšem stojí posouzení celkového počtu německých starousedlíků, kteří v roce 1945 opustili své domovy v důsledku cílených vysídlovacích opatření oficiálních československých státních orgánů i přechodně působících „revolučních“ složek a formací. V různých pramenech a v literatuře uváděná souhrnná čísla vycházejí často z nejistých základů a komparací značně rámcových propočtů. Neřešitelným problémem se u mnoha prezentovaných údajů stává skutečnost, že není jasné, ke kterým skupinám lidí nebo „migračním typům“ se vztahují. Řada dosud předložených odhadů nebo přesnějších čísel přitom vychází z podkladů zahraniční provenience, hlavně z různých soupisů uskutečněných vojenskými a civilními úřady v Německu nebo Rakousku. V případě sčítání prováděných na území Německa je však pokaždé nutno brát v úvahu takřka permanentní migrace mezi jednotlivými okupačními zónami a také pohyb vysídlelců z Československa přes Rakousko dále na západ.

Dříve než se pokusíme o náčrt bilance tehdejších nucených migrací, a to výlučně na základě autentického obsahu pramenů československé (především armádní) provenience, považujeme za potřebné alespoň ve formě určitého „panoramatu“ poukázat na dosud prezentované, mnoha rozpornými aspekty se vyznačující číselné údaje. Objevují se mimo jiné počty od přibližně pěti set do sedmi set tisíc vystěhovalců, z nichž celkem asi sto třicet tisíc, případně i více (sto padesát až dvě stě tisíc), údajně připadalo na útoky a dobrovolné či vynucené odchody do Rakouska. Vyšší čísla – například sedm set třicet tisíc osob (bez započtení těch, kteří utekli) na dolní hranici a zhruba osm set tisíc osob (čtyři sta padesát tisíc do sovětské a dvě stě tisíc do americké zóny v Německu plus sto padesát tisíc do Rakouska) na horní hranici – se s největší pravděpodobností týkají všeho německého obyvatelstva, tj. rovněž říšskoněmeckých příslušníků a uprchlíků z oblastí ležících mimo české země. Někdy se uvádí, že na území později vzniklé Spolkové republiky Německo se koncem července 1945 nacházelo sedmdesát jedna tisíc pět set sudetských Němců (včetně uprchlíků z československého území na konci války) nebo že v závěru roku 1945, respektive začátkem roku příštího, zde pobývalo téměř sto dvacet až sto padesát tisíc Němců všech kategorií ze Sudet i bývalého protektorátu (starousedlíci, říšští Němci, různé skupiny běženců a zčásti již i propuštění zajatci). Podle sdělení amerických armádních činitelů z jara 1946 bylo v prosinci 1945 jen v Bavorsku

119 VÚA-VHA, f. MNO, 1. odd., čj. 73/taj., k. 17 (B), zpráva Československé vojenské mise u 5. sboru 3. americké armády v Plzni z 6.6.1945.

120 Tamtéž, f. MNO, HŠ, 2. odd., k. 29, čj. 696/taj. (B).

121 Tamtéž, k. 37, čj. 4103/dův. (B).

122 Tamtéž, f. SPON, statistický materiál uložený v kartonech 2 a 11.

devadesát šest tisíc sedm set osob označovaných v záznamech domácí provenience jako „naši Němci“, kteří tam přišli dobrovolně nebo byli nuceně vysídleni. Počet běženců a vyhnanců z Československa v sovětské okupační zóně v Německu je podle stavu k 1. lednu 1946 někdy určován na přibližně šest set padesát tisíc. (123) Sovětský představitel v prosinci 1945

československé straně sdělili, že do jejich pásma bylo v období do 12. prosince 1945 přijato již 773 840 Němců, kteří se předtím zdržovali v Československu. U tohoto údaje je třeba přirozeně vážit, zda šlo o vědomou nadsázku Sovětů ve snaze nezavazovat se k převzetí značného počtu dalších německých vysídlenců (podezření přitom vzbuzuje již samotná, pro sovětské manipulace se statistikami ostatně vůbec příznačná „přesnost“ cifry) nebo zda československým úřadům poskytli relativně odpovídající součet osob, jež v transportech i mimo ně do jejich zóny skutečně dorazily. (124)

Opatrně se musí interpretovat i různé číselné přehledy sestavené během pětačtyřicátého roku československými civilními orgány. Odhaduje se, že na rozhraní dubna a května 1945 se – s přihlédnutím k vojenským a civilním válečným ztrátám – pohyboval počet německých starousedlíků (sudetských Němců) z českých zemí kolem tří milionů a jednoho sta tisíc, přičemž se ovšem část z nich již na československém území nezdržovala (většinu vojáků zastihl konec války v oblastech mimo republiku, ještě před osvobozením došlo také k dílčím evakuacím). Podle záznamů o vydaných potravinových lístcích bylo v českých zemích k 25. červnu 1945 celkem 2 716 239 německých civilistů, v polovině následujícího měsíce pak 2 576 tisíc (jiné zdroje ale uváděly také ještě 2 811 tisíc osob), k 1. srpnu údajně 2 478 024 a k 16. září již jen 2 359 906. Antifašisté se ovšem v záznamech počítali jako Češi a zvláště v prvním období nemusela být evidence potravinových lístků příliš spolehlivá, takže jsme k ní při pokusu zachytit početní stav německých vysídlenců speciálně nepřihlíželi. (125) Vedoucí národnostního oddělení při Úřadu předsednictva vlády František Stašek vycházel na podzim 1945 z toho, že do poloviny července bylo odsunuto přibližně osm set tisíc osob. Tento odhad je určitě příliš vysoký, pokud ovšem nezahrnoval i příslušníky ozbrojených sil z řad sudetských Němců, kteří se dosud nevrátili, uprchlé německé starousedlíky i „repatriované“ říšské Němce a Volksdeutsche. (126) Jako realističtější se jeví údaj poměrně dobře informovaného Miroslava Kreusy z 6. září 1945, podle něhož „nejméně již půl milionu tak řečených sudetských Němců je mimo naše hranice“. (127) Naproti tomu předseda Fondu národní obnovy Karel Moudrý 11. prosince důvěrně sdělil členům osidlovací komise Československé strany národně socialistické, že vojenská správa již odsunula asi jeden milion Němců. (128) Podle statistických údajů uvedených v práci historika Karla Kaplana opustilo Československo během „divokého“ odsunu kolem šesti set šedesáti tisíc lidí. (129)

Také v pozdějších letech počty německých vysídlenců, připomínané v různých souvislostech oficiálními činiteli, více či méně kolísaly. Ministr vnitra Nosek oznámil vládě 8. ledna 1946, že podle poslední evidence potravinových lístků zůstávají v republice stále zhruba dva miliony čtyři sta tisíc Němců; z toho asi pětadesát tisíc na Slovensku. To podle něj znamenalo, „že asi milion již odpadl jednak odsunem, jednak šli dobrovolně, jednak byli v důsledku válečných událostí vybiti“. (130) Koncem října téhož roku hovořil ministr vnitra u příležitosti „symbolického“ zakončení hlavní fáze takzvaného organizovaného transferu o tom, že při porovnání se stavem v roce 1938, kdy byly na státním území československém tři miliony tři sta dvacet tisíc Němců, a se zohledněním počtu vysídlenců v rámci „soustavného“ odsunu i zbylých příslušníků německé národnosti vzniká rozdíl asi osmi set dvaceti tisíc osob. O těchto Němcích pak v prohlášení, jež jako obvykle zkreslovalo realitu, uvedl, že „bud' padli ve válce nebo jsou v zajetí, část z nich uprchla před spravedlivým hněvem našeho lidu nebo se dobrovolně vystěhovala v porevoluční době při provádění národní očisty našeho pohraničí“. (131) Z těchto slov – ostatně jako i ze sdělení dalších československých politiků, jež byla určena veřejnosti nebo měla směřovat k uším západních Spojenců, se dalo vytušit, že byla vedena snahou problemati-

123 K těmto údajům viz např. STANĚK, T.: Perzekuce 1945, s. 41 n.; týž: Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování, s. 43 n. (zde čtenář nalezne odkazy na další prameny a literaturu); HRABOVEC, E.: Neue Aspekte zur ersten Phase der Vertreibung der Deutschen aus Mähren, s. 133, pozn. 42; NA, f. MV-NR, k. 8205, elaborát ministerstva vnitra č. X-3624-10/9-46 („Odsun Němců z ČSR – porady s Američany“, záznam z 10.4.1946).

124 NA, f. ÚPV-B, k. 967, sign. 1281/3 II, sdělení sovětského velvyslance Valeriana A. Zorina Janu Masarykovi z 21.12.1945. Podle plánu Spojenecké kontrolní rady z 20.11.1945 měla sovětská okupační zóna převzít z Československa 750 tisíc lidí. Bylo vcelku logické, že se Sověti snažili o to, aby chystaný „organizovaný“ odsun v důsledku značného přírůstku utečenců a vyhnanců v jejich pásmu zatížil rovnoměrněji další okupační zóny.

125 Srv. STANĚK, T.: Odsun Němců z Československa 1945-1947, s. 53-55; KUČERA, Jaroslav: Odsunové ztráty sudetoněmeckého obyvatelstva: Problémy jejich přesného vyčíslení. Praha, Federální ministerstvo zahraničních věcí 1992, s. 29 n. a 34-36; NA, f. Ministerstvo průmyslu (MP), sign. P 2131, k. 300; f. MV-NR, k. 6353.

126 Tamtéž, f. ÚPV-B, k. 967, sign. 1281.3 II, stanovisko F. Staška ze 17.11.1945 k návrhu odsunových směrnic ministerstva vnitra. Stašek vycházel z přípisu Státního úřadu statistického, jenž byl datován 17.10.1945.

127 Tamtéž, f. Osidlovací komise ÚV KSČ (23), arch. j. 35/1, rukopis Kreysovy přednášky o osídlení s datem 6.9.1945.

128 Tamtéž, f. Archiv strany Československé strany socialistické (ASČSS), k. 80, protokol ze zasedání osidlovací komise SNS při osidlovacím výboru Prozatímního národního shromáždění z 11.12.1945.

129 KAPLAN, K.: Pravda o Československu, s. 153.

130 NA, f. 100/24, sv. 139, arch. j. 1494, protokol ze zasedání vlády 8.1.1946. Ministr výživy Václav Majer poukazoval na to, že někteří Němci obdrželi české potravinové lístky.

131 Citováno podle článku „V příštích hodinách skončí v podstatě odsun Němců“. In: Rudé právo, (25.10.1946).

ku nucených migrací Němců v roce 1945 příliš nepřipomínat, respektive ji alespoň pokud možno relativizovat. Když na toto téma přece jen přišla řeč, tak obvykle v souvislosti s bezprostředně poválečným výbuchem „lidového hněvu“. (132) Antonín Kučera, od ledna 1946 vládní zmocněnec pro odsun Němců, ve zprávě pro Kancelář prezidenta republiky z března téhož roku odhadoval, že v květnu 1945 byly na celém československém území tři miliony čtyři sta tisíc Němců a v srpnu již pouze dva miliony dvě stě dvacet tisíc, což by v tomto mezidobí znamenalo pokles jejich počtu o zhruba jeden milion sto osmdesát tisíc, přirozeně při zohlednění všech forem tehdejších migrací. (133) Poté co sovětská strana v prosinci 1945 a znovu v lednu příštího roku oznámila, že přijala ve svém pásmu v Německu přes sedm set sedmdesát tři tisíc všech Němců z Československa, reagoval na to státní tajemník v ministerstvu zahraničních věcí Vladimír Clementis sdělením, že v období po postupimské konferenci jich tam mohlo přijít pouze kolem pětasedmdesáti tisíc a předtím maximálně čtyři sta padesát tisíc. Stejně jako v jiných diplomaticky „citlivých“ případech je třeba vzít v úvahu možnost, že ani samotná Praha těmto údajům nepřisuzovala větší věrohodnost. (134) V dobovém domácím tisku však byla kromě údajů pocházejících z československých oficiálních zdrojů publikována i čísla, jež sovětské stanovisko spíše potvrzovala. (135) Ve zprávě Spojenecké kontrolní rady pro Německo z roku 1947 bylo mimo jiné zmíněno 691 941 osob, jež se do sovětské okupační zóny dostaly „neregulérně“. (136) Již na jaře předchozího roku se československá a sovětská strana údajně shodly na tom, že v etapě od „Postupimi“ do konce roku 1945 bylo z Československa vystěhováno asi sto padesát tisíc osob. Šlo však zřejmě jen o zpětnou statistickou kalkulaci, jejímž cílem bylo zpřesnit počet Němců, kteří ještě měli republiku opustit v rámci „organizovaného“ odsunu na německé území pod sovětskou správou. (137) V dubnu 1946 Hlavní štáb ministerstva národní obrany hlásil ministerstvu zahraničních věcí, že od května pětáctýřicátého roku do jednání Velké trojky v Postupimi bylo vysídleno nebo různými cestami státní hranici překročilo asi osm set tisíc Němců. Údajně šlo „většinou“ o

říšskoněmecké příslušníky, a nikoli československé občany, což sotva mohlo odpovídat pravdě. (138) Ministr Informací Václav Kopecký ve vládě 20. září 1946 uváděl, že „v době, kdy z ostatních částí pohraničních území bylo bez formální dohody odsunuto na milion Němců, zůstali Němci v americkém pásmu v klidném držení svých statků“ (tím také mimoděk potvrdil, že se Sověty nebyla o celé záležitosti zjednána žádná „generální“ dohoda). (139) Referent pro pohraniční území Ústředního výboru KSČ Bedřich Steiner v lednu 1948 Rudolfu Slánskému sdělil, že podle „odhadu soudruhů“ z jeho komise bylo do sovětského pásma v Německu mezi „revolucí“ a postupimskou konferencí vysídleno „asi 751 000“ osob. (140) V interním elaborátu ministerstva vnitra ze začátku padesátých let se zase objevilo tvrzení, podle něž „revolučními událostmi a revolučním odsunem se změnil počet německého obyvatelstva asi o 600 000 osob“. (141) Ve studii Státního úřadu statistického z roku 1953 o demografických změnách v pohraničních oblastech, jež byla určena pro vnitřní účely, se psalo, že v rámci takzvaného neorganizovaného odsunu v roce 1945 opustilo české země kolem šesti set padesáti tisíc Němců. (142)

Vzhledem k velkým obtížím při operování se souhrnnými údaji, jejichž vznik a obsah nejsou dostatečně transparentní, nám připadá přijatelnější opřít se o čísla, jež příslušné orgány předkládaly paralelně s vlastním průběhem vysídlovacích akcí z jara a léta 1945. Dosud jsme přitom nenarazili na žádné informace o tom, že by kontinuální statistickou evidenci transportů ve větších územních celcích kromě armády vedly v etapě nucených „evakuací“ ještě nějaké jiné státní úřady (a to ani na nižších úrovních, kde se čas od času obvykle celistvější přehledy sestavovaly). Takovými soustavnými přehledy nedisponovalo ani ministerstvo vnitra, tedy resort, jenž byl vedle ministerstva národní obrany na realizaci vysídlovacích akcí nejvíce zainteresován. (143) Z hlediska konkrétnějšího objasnění dimenzí „divokého“ odsunu jsou

132 Lidová demokracie, (25.6.1946).

133 AKPR, f. KPR, sign. 130/45, záznam Kanceláře prezidenta republiky z 26.3.1946. Kučera se k otázce „neorganizovaného“ odsunu vyjádřil takto: „Američané při přijímání německých uprchlíků do svého pásma dělali potíže, vybírali si kvalitnější a majetnější element a přijali tak jenom menší počet Němců. Rusové v té době brali všechno, co neorganizovaně od nás bylo vyhnáno.“ Dále též potvrdil, že když generál Dastich informoval Spojence o ještě asi dvou a půl milionech Němců, kteří se prý nacházeli na československém území, vědomě „odhad trochu nadsadil“.

134 Tamtéž, záznam KPR z 26.3.1946.

135 Tak například Zemědělské noviny z 3.1.1946 psaly o tom, že do sovětské okupační zóny v Německu již „odešlo“ 700-800 tisíc Němců.

136 NA, f. Ministerstvo práce a sociální péče (MPSP), k. 186, Zpráva Spojenecké kontrolní rady pro Radu ministrů zahraničních věcí, stav k 1.1.1947; srv. též HRABOVEC, E.: Vertreibung und Abschub, s. 156.

137 STANĚK, T: Odsun Němců z Československa 1945-1947, s. 115; KUČERA, J.: Odsunové ztráty sudetoněmeckého obyvatelstva, s. 35; HRABOVEC, E.: Vertreibung und Abschub, s. 157.

138 KRÁL, V. (ed.): Die Deutschen in der Tschechoslowakei 1933-1947, s. 587, dok. č. 471, přepis Hlavního štábu MNO pro ministerstvo zahraničí z 6.4.1946.

139 NA, f. 100/24, sv. 141, arch. j. 1494, protokol ze zasedání vlády 20.9.1946.

140 Tamtéž, f. Generální sekretariát ÚV KSČ (100/1), sv. 49, arch. j. 374, písemné sdělení B. Steinera R. Slánskému z 22.1.1948.

141 Tamtéž, f. MV--D, k. 222, Přehled národnostního složení obyvatelstva v českých zemích v době od r. 1937 do r. 1950 (tajný elaborát ministerstva vnitra; nedatováno, asi 1950).

142 Osídlení pohraničí v letech 1945-1952: Zprávy a rozbor. Praha, Státní úřad statistický 1953, s.IV.

143 Srv. sdělení B. Steinera R. Slánskému z 22.1.1948 o tom, že počet Němců vysídlených před postupimskou konferencí „ze záznamů MV, jakož i ze spisů tohoto ministerstva, není možno zjistit“ (NA, f. 100/1, sv. 49, arch. j. 374). Úplnější informace o jednotlivých transportech vypravených po železnici by snad mohla obsahovat příslušná dokumentace ministerstva dopravy nebo Československých státních drah (pokud se dochovala).

tedy do značné míry klíčové hlavně prameny armádní provenience. Výše zmíněné problémy, pokud jde o úplnost, přesnost a spolehlivost údajů o tehdejších „evakuacích“, se ovšem ve větší či menší míře týkají rovněž této dokumentace. Především materiály první vojenské oblasti v Čechách obsahují také poměrně detailní tabulky, jež podávají informace o stovkách jednotlivých transportů a tlumočí současně obsah dílčích bilancí podle časových a územních kritérií. Takové zevrubné statistiky vycházely z pravidelných hlášení velitelství podřízených útvarů operujících přímo „v terénu“ a sestavovali je zejména armádní činitelé v prvním a druhém sboru. Nelze však vyloučit, že tyto zprávy, jež vzhledem k rozháraným poměrům v tehdejší pohraničí přinášely mnohdy až podezřele přesná čísla, mohly být i záměrně upravovány, aby tak vzbuzovaly dojem větší serióznosti nebo zvýšily prestiž odpovědných velitelů. Na druhé straně je však třeba připomenout, že armádní orgány byly již v první polovině června 1945 podle rozkazů z nejvyšších míst pověřeny, aby pro potřebu Rudé armády vedly korektní záznamy o jednotlivých transportech s německými vysídlení. Znamená to, že se na vedení důvěryhodných statistik přece jen tlačilo. Lze předpokládat, že čím „výše“ v armádní hierarchii příslušná hlášení postupovala, tím reálnější byla možnost určitého zkreslení celkového obrazu situace, jak v důsledku různých doplňků nebo naopak ignorování záznamů, jež nedošly v požadovaných termínech, tak prostě chybami v prováděných součtech. Až do detailů jdoucí přehled neměli zajiště ani na Hlavním štábu ministerstva národní obrany.

Historici, kteří již dříve pracovali s prameny armádní provenience, z nich sice citují některá souhrnná čísla, neprováděli však pokaždé soustavnou konfrontaci s dílčími hlášeními, na nichž se tyto údaje zakládaly. Přitom právě časově i místně fixované statistiky je možno lépe ověřovat, a to i s pomocí alternativní dokumentace vzešlé z působnosti složek civilní sféry. V literatuře se například uvádí, že v etapě „živelných“ odsunů opustilo Čechy čtyři sta padesát tisíc a Moravskoslezskou zemi sto deset tisíc Němců, celkově tedy pět set šedesát tisíc osob. (144) Tyto počty obsahovala celková situační zpráva druhého oddělení Hlavního štábu ministerstva národní obrany s tím, že jde o stav „dosud vysídlených“ lidí k 30. srpnu 1945. (145) Autoři odkazující na toto sdělení však současně zmiňují informaci velitelství první vojenské oblasti, podle níž bylo k 6. srpnu „evakuováno“ jen z tohoto prostoru 568 163 Němců. (146) Analýza hlášení jednotlivých divizí a obou nadřízených sborů první vojenské oblasti, na jejichž základě vznikla výše uvedená celková suma vysídlených, však ukazuje, že při její konstrukci byl bez příslušné korektury převzat evidentně mylný souhrnný údaj ze zprávy dvanácté divize. Celkový počet lidí „vyhoštěných“ do začátku srpna z území první vojenské oblasti a přes ně byl takto zvýšen o zhruba osmdesát tisíc osob, přičemž ve skutečnosti jich mělo být pouze 488 163. (147) Takto upravené číslo alespoň přibližně koreluje s krátce předtím sestaveným hlášením velitelství první vojenské oblasti, které k 31. červenci 1945 uvádělo (ještě bez započtení chybného součtu od dvanácté divize) 449 643 Němců. (148) Na tomto místě je záhodno připomenout, že dosavadní literatura uvádí jen část dat z dostupných materiálů armádní provenience a že také značně podceňuje rozsah vysídlování, k němuž došlo po konferenci v Postupimi. (149)

Naše analýza, využívající poznatky získané studiem dobové armádní dokumentace, (150) vycházela z dílčích hlášení nižších velitelství, jež se v daném případě zdají být nejvěrohodnější.

Považujeme ovšem za důležité upozornit na to, že uváděné počty nemusejí být úplné a že představují vždy jen přibližné hodnoty. Přímo z vlastního prostoru první vojenské oblasti bylo v červnu a červenci 1945 vystěhováno za hranice úhrnem 443 858 Němců, přičemž intenzita v červnu uskutečněných akcí dosahovala zhruba poloviční hodnoty v porovnání s odsuny provedenými v červenci. V srpnu pak došlo k vysídlení 102 128 a v září 3646 osob. Celkový součet za tuto etapu by pak činil 549 632 lidí. K tomu by se ovšem ještě měli připočítat ti Němci, kteří byli nuceni opustit své domovy bezprostředně po osvobození v měsíci květnu (o tom však armádní prameny nepřinášejí žádné spolehlivější zprávy), a dále též osoby vyvezené mimo republiku z Velké Prahy. Podle Posádkového velitelství Velké Prahy šlo údajně k 6. srpnu o pět tisíc čtyři sta šedesát osob, pravděpodobně hlavně říšských Němců. Celá tato masa vysídlelců odešla z československého státního území nepochybně jedním směrem — do sovětské okupační zóny v Německu, respektive předtím na území obsazená v příslušných úsecích hranic Poláky. Otevřená

144 BIMAN, S. – CÍLEK, R.: Poslední mrtví, první živí, s. 210.

145 VÚA-VHA, f. MNO, Státní tajemník, čj. 100 097/45 (MNO, HŠ 1. odd., čj. 833 taj.), zpráva 2. odd. HŠ, čj. 2020/taj. (B).

146 BIMAN, S. – CÍLEK, R.: Poslední mrtví, první živí, s. 210. Stejný počet uváděla k 8.8.1945 přehledná tabulka, sestavená velitelstvím první oblasti, s označením „Počet německého obyvatelstva, které je dosud na území jednotlivých divizních oblastí“ (srv. VÚA-VHA, f. VO 1, k. 4, příloha 1 k čj. 26.955/dův. 1. odděl.štábu 1945). Podobně k tomu hlášení velitelství první oblasti z 2.8.1945 (tamtéž, f. MNO, HŠ, 1. odd., k. 20, čj. 757/dův. (B)).

147 Tamtéž, f. VO 1, k. 4, sbírka hlášení různých útvarů z operačního prostoru první vojenské oblasti, zejména viz zpráva 12. divize pro velitelství první oblasti ze 7.8.1945, čj. 177/taj.1.odd.1945, příloha o počtu Němců „vyhoštěných“ k 1.8.1945 podle politických okresů.

148 Tamtéž, f. VO 1, k. 49, čj. 434/taj. Pokus o stručnou bilanci rozsahu „divokého“ odsunu přináší také T. Staněk v práci Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování, s. 43-45. Nynější studie rozšiřuje a dále zpřesňuje některé údaje uváděné v této publikaci.

149 BIMAN, S. – CÍLEK, R.: Poslední mrtví, první živí, s. 210. Uvedené formulace navozují dojem, jako by o vysídlovacích akcích ze srpna 1945 existovaly právě jen (zde v textu zmíněné) dva kompletnější číselné údaje, přičemž se za tento měsíc vychází pouze z počtu 31 072 vysídlených osob. Ten však ve skutečnosti byl jen v první vojenské oblasti téměř třikrát vyšší.

ISO Ve VÚA-VHA jsme využili hlavně dokumentaci uloženou ve fondech VO 1, VO 2, VO 3, AG (Revoluční gardy), VKPR (Vojenská kancelář prezidenta republiky) a zčásti též ve fondu SPON. Stranou pochopitelně zůstala většina nyní nedostupných materiálů z fondů MNO a Styční důstojníci. Určité doplnění stávajících poznatků by zřejmě mohlo přinést zpracování zatím nezpřístupněných fondů jednotlivých divizí, sborů a posádkových velitelství.

zůstává nadále otázka, zda – a pokud ano, do jaké míry – výkazy předkládané první vojenskou oblastí zohledňovaly příjem a přesun vysídlelců přes toto území z jiných oblastí historických zemí, které byly z hlediska armádní správy začleněny do obvodů druhé a třetí vojenské oblasti. Útvary podléhající velení šestého sboru (severní Morava a československá část Slezska) údajně v tomto směru k 22. srpnu 1945 vypravily pouze kolem třiceti tisíc Němců. Jednotky šestého sboru na jižní Moravě organizovaly vysídlovací akce jen do Rakouska. Z prostoru druhé vojenské oblasti mohlo být zřejmě převzato jen několik tisíc osob. Z toho

vyplývá, že naprosto většinu německých vysídlenců, „evakuovaných“ tehdy především do Saska, tvořily osoby zdržující se na operačním území první vojenské oblasti. Přímo z druhé vojenské oblasti bylo za státní hranici přesunuto od začátku června nejvýše asi třicet tisíc německých starousedlíků z okresů, které byly jako celek nebo alespoň zčásti obsazeny Rudou armádou (například Vejprty, Kadaň, Jáchymov, Podbořany, Žlutice a Karlovy Vary). Nutno ale dodat, že již koncem května opustilo okresy Třeboň a Jindřichův Hradec až deset tisíc osob. Pokud šlo o Moravskoslezskou zemi, hlásila třetí vojenská oblast, že k 22. srpnu 1945 ji opustilo již celkem 151 602 Němců, z toho 122 340 přes oblast pátého sboru do Rakouska, a k 6. říjnu 1945 pak úhrnem 186 417 lidí. Podle názoru velitelství třetí vojenské oblasti byl druhý údaj přesnější, protože vycházel ze zpráv jednotlivých okresních správních orgánů.

Jako reálná se tedy jeví úvaha, že do konce září nebo začátku října 1945 bylo z českých zemí vysídleno – ovšem bez započtení migrací z oblastí kontrolované Američany – něco přes 750 tisíc Němců, z toho přibližně osmdesát procent do sovětského okupačního pásma v Německu. Při zvážení řady faktorů, jež znesnadňují zcela hodnověrnou rekonstrukci tehdejšího dění, by se snad dalo opatrně hovořit o celkovém počtu sedmi set tisíc vysídlenců na spodní hranici a osmi set dvaceti tisíc na horní hranici odhadu. (151) Na územích první a třetí vojenské oblasti se nucené migrace zřejmě týkaly nejméně ze dvou třetin autochtonní německé populace, v obvodu druhé vojenské oblasti šlo z největší části o uprchlíky a válečné zajatce. Pokud jsou naše dosavadní propočty správné (což však v žádném případě neznamená, že je lze kvalifikovat jako jakési „poslední slovo“ k dané tematice), pak bychom mohli uzavřít, že téměř každý čtvrtý z celkem asi tří milionů vysídlených starousedlíků (sudetských Němců) opustil svůj původní domov již ve fázi „divokého“ odsunu v roce 1945. Při započtení transportů a pěších pochodů, jež tehdy mířily

151 Pro srovnání: Podle jednoho záznamu odsunového oddělení (referátu) ministerstva vnitra z 9.10.1945 ministerstvo národní obrany sdělilo, že z Československa bylo doposud vysídleno asi 690 tisíc Němců (NA, f. MV-NR, k. 7447, sign. B-300). Vzhledem k omezenému prostoru nemůžeme věnovat speciální pozornost stále citlivé problematice ztrát na životech německého civilního obyvatelstva a válečných zajatců v pro ně jistě nejtěžším období. Odkazujeme proto na výsledky analýz prezentované nově v publikaci T. Staňka *Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování*, s. 325-328.

z území obsazeného americkou armádou přímo do Bavorska a Rakouska, považujeme za dosti pravděpodobné, že pod tlakem dobových podmínek a v první řadě v důsledku té či oné formy donucení odešlo do konce pětáctýřicátého roku z českých zemí zhruba od osmi set tisíc až (odhadem) do maximálně jednoho milionu Němců (respektive osob, jež za ně byly tehdy považovány).

V závěru svého pojednání považují autoři za potřebné zdůraznit ještě některé faktory, jež by mohly přispět k bližšímu objasnění celkového charakteru jejich textu a současně též konkretizovat rámec případné diskuse o pracovních hypotézách otištěných v jeho první části. Popisované události a procesy představují z dnešního pohledu jakési přechodné pásmo mezi přímo prožitými a nějak již zprostředkovanými dějinnými příběhy. Mnozí pamětníci narození před rokem 1945 budou proto pochopitelně při jejich celkovém hodnocení vycházet především z první uvedené perspektivy. Ostatní čtenáři, jichž bude v důsledku neúprosně ubíhajícího času většina, mohou – stejně jako samotní autoři tohoto pojednání – své reflexe týkající se rozbouřené poválečné doby odvozovat jen z tehdejších svědectví: písemných záznamů různého druhu a provenience, literatury nebo ústně tlumočených vzpomínek a zážitků těch, kteří byli pozorovateli nebo účastníky tehdejšího dění. Oba přístupy k citlivé historické látce v sobě z hlediska potřeby zachytit její věrohodný obraz obsahují jak šance, tak i jistá úskalí. U příslušníků pamětnické generace existuje přirozeně nebezpečí, že jejich soudy mohou být (a mnohdy stále jsou) výrazněji poznamenány individuálními zážitky a emocemi, jež pak obvykle

provázejí příslušné diskuse. Být „nad věcí“ je pro ně pochopitelně často větší výzvou než pro ty později narozené. Od nich by se pak mělo očekávat, že se budou trvale snažit zasazovat vlastní názory a interpretace dochovaných svědectví do širšího historického kontextu. Předložená studie tento požadavek určitě nenaplnuje v úplně uspokojivé míře. Kládla si totiž v první řadě za cíl soustředit pozornost na nejdůležitější známá, ale především pak nově zjištěná fakta týkající se jedné zcela konkrétní časové etapy vyústění „konfliktního soužití“ českých a německých obyvatel Čech, Moravy a Slezska. Zásadní zlom v česko-německém poměru samozřejmě nenastal až v roce 1945; k jeho dramatickému zauzení a řadou tragédií provázenému rozvratu došlo mnohem dříve, nejpozději od nástupu Adolfa Hitlera k moci v Německu, a zejména pak v době „Mnichova“ a za okupace. Na otázku, zda konec soužití obou pospolitostí na společně obývaném území v té podobě, jakou v roce 1945 – v důsledku reakce československé strany na předchozí vývoj a jejího dalšího cíleného postupu – ve skutečnosti získal, představoval jedině možný dějinný scénář, nebo zda mohla z politického, morálního, právního a jiného hlediska existovat nějaká alternativní řešení, náš příspěvek nechtěl a ani nemohl dát jednoznačnou odpověď. V popředí našeho zájmu přitom nestál problém, zda aktéři dobových událostí jednali „správně“, ale především jak jednali.

Je velmi pravděpodobné, že některé poznatky a výpovědi obsažené v této studii budou dříve nebo později na základě nových zjištění získaných studiem v archivech více či méně korigovány. V každém případě však budou muset být doplněny. Je také možné, že autoři již nyní ne zcela dostatečně využili některou součást dostupného pramenného materiálu. Pokud by tomu tak bylo, pak samozřejmě nikoli s úmyslem vybírat pouze ta fakta, jež zapadají do určitého interpretačního konceptu, a jiná opomíjet, respektive ignorovat odlišně vyznívající výklady. Nelze ovšem nepřipomenout, že v minulosti se bohužel poměrně často i historici nechali právě při objasňování těch nejsložitějších a nejtěžších období ve vztazích mezi česky a německy hovořícími obyvateli českých zemí ovlivnit (a tím i poutat) úzce vymezenými politickými, nacionálními nebo jinak ideologicky podbarvenými stanovisky. Jednostranně zaujatá a uplatňovaná výkladová schémata směřují takřka nevyhnutelně k velmi rozdílným, často navzájem nesmiřitelným interpretacím a brání tak dospět k pokud možno nepředpojatému pohledu na minulost. Těm, jimž se tou onou cestou podaří uvolnit od zátěže rozmanitých, dlouhodobě zafixovaných myšlenkových šablon, nabízí fascinující mnohotvárnost zprostředkovaných svědectví o pohnuté době dostatek příležitostí k tomu, aby o svých individuálně zastávaných názorech na významné události soudobých dějin debatovali a případně se o ně třeba i náruživě přeli. V tomto smyslu autoři jen přivítají, když se jejich studie stan podnětem k věcné, střízlivě vedené odborné diskusi.

(Soudobé dějiny)

Na www.go-east-mission.net vychází v prosinci 2011. Převzato z cs-magazinu z března 2011 (www.cs-magazin.com) s povolením.

Část 1 – viz [zde](#)

Část 2 – viz [zde](#)